

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

ĎURIŠINOVA MEZILITERÁRNÍ SPOLEČENSTVÍ VE FRANKOFONNÍ
SUBSAHARSKÉ AFRICE

ĎURIŠIN'S INTERLITERARY COMMUNITIES IN FRANCOPHONE SUB-SAHARAN
AFRICA

Magisterská diplomová práce

Autor: Bc. Radek Pírk

Obor: Česká filologie

Vedoucí práce: PhDr. Hana Bednaříková, Ph.D.

OLOMOUC 2010

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl všechny použité prameny i literaturu.

V Olomouci, dne 11. 8. 2010

.....
vlastnoruční podpis

Chtěl bych na tomto místě poděkovat PhDr. Haně Bednařikové, Ph.D., za inspirativní podněty, poznámky a rady, kterými podporovala mé úsilí.

OBSAH

Úvod	str. 5
1.1 Disproporce mezi světovou literaturou a literární vědou. Ďurišinova východiska	str. 8
1.2 Překlenutí rozporu	str. 11
1.2.1 Redefinice literární komparistiky	str. 11
1.2.2 Zacílení na meziliterárnost	str. 14
1.3 Na cestě ke zvláštním meziliterárním společenstvím. Národnostní literatury a polyliterární systémy	str. 16
1.4 Zvláštní meziliterární společenství	str. 18
1.5 Základní dynamika vztahů v rámci meziliterárních společenství	str. 20
1.6 Meziliterární centrismy	str. 24
1.7 Závěry: Mezinárodní význam a souvislosti díla Dionýze Ďurišina	str. 29
2.1 Meziliterární společenství subsaharské Afriky	str. 35
2.2 Zvláštní meziliterární společenství subsaharské frankofonní Afriky. Vymezení pojmu	str. 37
2.3 Kořeny polyliterárnosti subsaharských meziliterárních společenství	str. 39
2.4 Další vývoj subsaharských meziliterárních společenství	str. 42
2.4.1 Jazyk, nakladatel, publikum	str. 44
2.5 Vztahy mezi frankofonním, anglofonním a lusofonním meziliterárním společenstvím v Africe	str. 48
2.6 Po vyhlášení nezávislosti	str. 52
2.7 Africká národní literatura vs. africké národní literatury	str. 53
3.1 Literatura <i>migritude</i>	str. 57
3.1.1 Sami Tchak - autor demaskující	str. 59
3.1.2 La fête des masques	str. 61
Závěr	str. 70
Seznam použité literatury a zdrojů	str. 74

ÚVOD

V úvodu této práce by mohla stát celkem očekávatelná otázka: Může mít zkoumání africké literatury význam pro literaturu českou? Popřípadě oboustranně směřovaná otázka, která by se ptala po vzájemném významu a přínosu. Tuto otázku v naší práci nezodpovíme, nebudeme prokazovat vzájemné úzké vazby mezi oběma literaturami, přinášet převratné důkazy o vlivech mezi českým a africkým prostředím. Tato práce si klade jiný mnohem prostší cíl. Nechceme jejím prostřednictvím hledat konečnou odpověď, ale změnit výchozí otázku. Hledání významu jde ruku v ruce s očekáváním prospěchu, který nám nalezený význam přinese. Když hledáme, chceme nalézt a tím se stáváme zjišťujícími. A to je situace, kterou Afrika a Evropa už společně prožily v dobách evropské kolonizace Afriky.

Nechceme se tedy zjišťující ptát, po tom, co by nám Afrika a její literatura mohla nabídnout, chceme africkou literaturu poznávat a to z prostého důvodu, protože tady je. To je možná jediná spojnice, kterou bychom chtěli zmínit. Obě literatury česká i africká, zde jsou.

Otázka, která by mohla stát v úvodu této práce, bude znít pravděpodobně banálně, ale považujeme ji za nejlepší možné východisko k dalším otázkám a úvahám. Tedy: Jaká je africká literatura? či lépe Co je africká literatura?

Zůstat uzavřen v jednom kulturním okruhu znamená ignorovat skutečnost, že tu existují i další kultury, které nabyly jiné zkušenosti se světem. A tyto zkušenosti chceme poznávat s vědomím, že je nikdy nepoznáme cele, že nikdy tyto zkušenosti nebudeme mít, ostatně snaha „mít“ by nebyla zase ničím jiným než projevem zjišťující. Chceme je poznávat s vědomím, že naše zkušenost, náš pohled, náš názor, naše literatura není jediná. Přivlastňovací „náš“/„naše“ nese pro každého jiný význam. Náš může být český, náš československý, náš slovanský, ale i náš středoevropský, náš evropský...

Teoretické dílo slovenského komparatisty Dionýze Ďurišina je nám blízké, protože z něj téměř na každé stránce cítíme snahu o překonání toho „našeho“

kulturního okruhu, aniž by však usilovalo o rozšiřování území toho „našeho“ na kultury jiné. Jeho koncept zvláštních meziliterárních společenství, jímž se budeme v první části této práce zabývat, otvírá všem literaturám cestu ku společné jednotce světové literatury. Právě světová literatura byla vždy úběžníkem Ďurišinoва badatelského úsilí. Naše výchozí otázka konvenuje s tou, s níž ke světové literatuře přistupoval (i ve stejnojmenné publikaci) Ďurišin: *Čo je svetová literatúra?*

Zvláštní meziliterární společenství považujeme za koncept, který skutečně umožňuje jednotlivým literaturám přihlásit se k celku světové literatury, a to vlastní cestou, bez indoktrinace pravidel. Ďurišin se po světové literatuře ptá, nediktuje odpověď. Patří k badatelům, kteří si byli vědomi nebezpečí, jaké hrozí, když se „naše“ jedné kultury vydává za jediné či se protežuje jako celosvětové. Ve zvažování eurocentrismu v rámci komparatistických studií je Ďurišin v československém kulturním kontextu jedinečný. I tím se budeme v naší práci zabývat.

Při své otevřenosti si Ďurišinoва koncepce meziliterárnosti uchovává všechny výhody a výsady teoretického modelu. Je jednoznačná díky propracované terminologii, je všeobecně bez výjimek aplikovatelná synchronně i diachronně na všechny literatury, je elegantní, vždy a všude použitelná a užitečná. A užitečnost je jednoznačně výhodou teoretického konceptu. Ve druhé části této práce se budeme zabývat konkrétním zvláštním meziliterárním společenstvím. Z hlediska konceptu Dionýze Ďurišina je lhostejné, které si vybereme. A vybíráme proto dle osobních preferencí zvláštní meziliterární společenství frankofonní subsaharské Afriky. Je to jedno z meziliterárních společenství, které je v současné době „naší“ kulturou (českou, evropskou...) téměř naprosto ignorováno, ač tomu tak ještě v 60. a 70. letech minulého století nebylo. Při obhlížení tohoto prostoru zároveň vyzkoušíme užitečnost a univerzální použitelnost nástrojů Ďurišinoва teoretického konceptu.

Závěrečná část této práce bude věnována interpretaci románu tožského frankofonního autora Samiho Tchaka *La fête des masques*, jenž je emblematickým zástupcem literatury *migritude*, jedné z nejsoučasnejších a nejperspektivnejších odnoží frankofonní literatury. Literatura *migritude*, Sami Tchak i román *La fête des masques* jsou v českém prostředí naprosto neznámými pojmy, nechceme jejich

prezentací ohromovat svým přehledem světové literatury, ani naznačit, že jsou to pojmy pro českou kulturu, literaturu obzvlášť důležité. Nikoli. Chceme jen podat zprávu, o tom, že jsou. A tím snad alespoň malým krokem vystoupit ze začarovaného kruhu eurocentrismu a s ním spojeného pocitu vlastní kulturní výlučnosti a jedinečnosti.

1.1 Disproporce mezi světovou literaturou a literární vědou. Ďurišinoва východiska

Úběžníkem badatelského úsilí Dionýze Ďurišina je metodologicky propracovaná a jednotná koncepce světové literatury. Na otázku *Čo je svetová literatúra?* hledá Ďurišín odpověď ve stejnojmenné publikaci¹, jež je zároveň „prvým pokusem o monografické knižné spracovanie tejto problematiky v literárnej vede vôbec.“²

Problematika světové literatury se svým původem pojí s všeobecnou diferenciací literárněhistorických jednotek v období středověku, s plným důrazem pak vyvstává při formování novodobých národů a jejich národních literatur – v Evropě tedy zejména koncem 18. a v první polovině 19. století. Vznik relativně samostatných jednotek, jakými byly národní literatury, přirozeně vedl k sumarizujícím a zevšeobecňujícím konceptům literatury, ať už pod různými názvy: světová literatura, všeobecná literatura, univerzální literatura či koncept *world literature*.³

Pro Ďurišina je světová literatura *vrcholovou*, a tedy *vývojově konečnou*⁴ literárněhistorickou jednotkou. Ďurišín ovšem nevede směr zkoumání pouze jednosměrně od výchozích jednotek národních literatur a analogických historickoliterárních jednotek⁵ k celku všeobecné literatury světové, ale postuluje, že světová literatura přímo určuje i charakter literatury národní, stejně jako způsob jejího výkladu, a také vztahy a vazby mezi jednotlivými národními literaturami. Až prizmatem světové literatury je možno vnímat národní literatury jako konzistentní smysluplné celky, které mají svůj pevný počátek, z něhož se cíleně

¹ Ďurišín, D.: *Čo je svetová literatúra?*, Bratislava: Obzor, 1992.

² Ďurišín, D. a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I*, Bratislava: Veda, Ústav svetovej literatúry SAV, 1992, s. 297.

³ Inspirační zdroj těchto konceptů bývá spatřován v Goetheově pojmu *Weltliteratur*, který zůstal bez bližší specifikace spíše jako odraz myšlenky o propojení národních literatur a kultur a předávání kulturních hodnot mezi nimi.

⁴ *Čo je svetová literatúra?*, s. 11.

⁵ Těmi Ďurišín myslí zejména národnostní literatury, novodobé: např. literaturu Maďarů na území Československa, později Slovenska, Rumunska a v bývalé Jugoslávii či národnostní literaturu německou, francouzskou a italskou ve Švýcarsku, i ty, které existovaly ve starověku či novověku; takovými jsou kupříkladu literatury starověkých polis ad. Výchozími literárněhistorickými jednotkami se Ďurišín důsledně zabývá ve všech sbornících *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I–VI*.

vyvíjejí. Světová literatura je tedy cílem i východiskem, a to jak na teoretické, zevšeobecňující úrovni, tak v rovině nejkonkrétnější, v rovině jednotlivých literárních děl. Ďurišin je zastáncem přesvědčení, že „predmet skúmania vnútorne podmieňuje, ovplyvňuje metódu [...], ale aj naopak. Súhrn metodologických poznatkov, a to súhrn usústavnený, určuje a modifikuje aj naše chápanie predmetu skúmania.“⁶

Podmíněnost literární historiografie, resp. jejích praktických výstupů – v tomto případě konceptů a monografií dějin světové literatury – a literární teorie, je bezprostřední, nicméně jejich úroveň byla nevyrovnaná. Konkrétních přehledových kompendií světové literatury existovalo nespočet, literární věda však analogického výsledku nedosáhla. Práce postulující teorii a metodologii světové literatury zůstaly v rovině pokusů, které nebyly důsledně systémové.

Podle Ďurišina byla disproporce mezi teorií a praxí dána tím, že úsilí literární historie bylo po dvě století suplováno klasickou literární komparatistikou, která poskytovala teoretické a metodologické zázemí pro zkoumání vztahů mezi jednotlivými (národními, národnostními) literaturami, ale brala na sebe i úlohu teoretické základny pro zkoumání jevů směřujících od jednotlivých literatur k hierarchicky vyšší, ba nejvyšší jednotce – k literatuře všeobecné, generální či, v dnešním slova smyslu, literatuře světové. Ovšem bez přehodnocení svých východisek a cílů, bez ustanovení patřičného pojmového aparátu a metod.

Snaha o jednotnou a metodologicky nosnou koncepci literárněhistorické jednotky světové literatury tedy zároveň implikovala nutnost „obrození“ literární komparistiky a zásadní transformaci terminologie a metodologie celé literární vědy.

Literární historiografie ve svých kompendiích dějin světové literatury následuje, jak uvádí Ďurišin v návaznosti na Franka Wollmana,⁷ jeden ze tří konceptů: Prvním z nich je soubor krajně zjednodušující sumy národních literatur a analogických literárněhistorických jednotek, víceméně mechanicky řazených vedle sebe (aditivní, přiřadující koncept). Druhým konceptem je výběr nejlepších autorů, děl a procesů, tedy výběr nutně podléhající dobovým tendencím (koncepte literárněkritická, axiologická, koncepte světové klasiky). Třetí koncepte

⁶ Ďurišin, D.: *Teória literárnej komparistiky*, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975, s. 63.

⁷ Srov. např. *Čo je svetová literatúra?*, s. 26.

(literárněhistorická) sleduje a interpretuje vztahy mezi jednotlivými literárními jevy, které mezi sebou geneticky či typologicky vzájemně podmiňují.

Praktické realizace vycházející z těchto konceptů jsou zároveň třemi konkrétními formulacemi jednotky světové literatury, které ovšem nemusí nutně stát netečně vedle sebe, spíše se navzájem prolínají a doplňují. Všechny jsou podmíněny a realizovány metodou simplifikace a oklešťování a ve svém důsledku vedou k literárnímu agnosticizmu tváří v tvář komplexu světové literatury. Ďurišin však striktně odmítá skepsi a pocit agnosticizmu v badatelském přístupu. „Světová literatúra je jav, ktorý tak či onak nedokáže obsiahnuť vrchol poznávacích možností, hoci sa k nemu približuje a usiluje sa oň. Preto, lebo méta svetovej literatúry hraničí s absolútnom a nekonečnom a tak sa nepriamo i priamo dotýka hierarchicky najvyššej veličiny nášho vedomia, ktorú v tomto zmysle pokladáme za reálny, aj keď vzdialený cieľ nášho úsilia. Preto je nám cudzí pocit agnosticizmu, ba naopak, pozitívne nás irituje a povzbudzuje.“⁸

Z literárněhistorického konceptu světové literatury vzešly dvě metody, které komparatistice dominují od dob jejích pozitivistických počátků a které se úspěšně uplatňují dodnes – kontaktologie a typologie. Nejčastější způsob ptaní se po světové literatuře a orientace v předivu jejích složitostí bylo v duchu těchto metod až detektivní pátrání po kontaktech mezi díly a autory, zjišťování typových analogií, přejímek, filiací a vlivů, ať už přímých, nebo zprostředkovaných, a dohledávání prostředníků vlivu.⁹

Ďurišinovi byl literárněhistorický koncept nejbližší, ovšem poznávání zákonitostí světové literatury metodou kontaktologie či typologie považoval za naprosto neadekvátní a spolu se slovenskými kolegy usiloval o vymýcení tzv. vlivologie z literární vědy.

„Slovenští komparatisté uspořádali v letech 1979–1980 v časopise *Slavica Slovaca* diskusi, jejímž cílem bylo odstranit „vliv“ z terminologie srovnávací

⁸ Tamtéž, s. 10.

⁹ Jako demonstraci těchto metod v prostředí české srovnávací literární vědy uveďme komparativní úsilí Josefa Hrabáka při dohledávání zdrojů a filiací Alexandreidy či odbornou studii Václava Černého *Staročeská milostná lyrika* (1948), v níž autor odvozuje původ české milostné lyriky z occitánské poezie trubadúrů, ad.

literární vědy a slovenský komparatista světového jména Dionýz Ďurišin jej dokonce nazval ‚osudovým problémem literární komparistiky‘.¹⁰

Načrtnuly jsme základní rozpory a problémy, z nichž Ďurišin vycházel, způsob, jakým je překonává, přiblížíme v následujících kapitolách.

1.2 Překlenutí rozporu

1.2.1 Redefinice literární komparistiky

Již ve druhé polovině 60. let si je Ďurišin vědom toho, že aparát literární komparistiky a literární vědy vůbec očividně pokulhává při pokusu o stanovení konceptu světové literatury a že literární komparatika přímo vyzývá ke svému předefinování, aby mohla být účinným nástrojem poznání světové literatury.

Základy k řešení metodologických rozporů v přístupu literární komparistiky ke konceptu světové literatury pokládá Ďurišin v několika publikacích z 60. a 70. let.¹¹ V zásadě reformuje literární vědu tím, že odmítá myšlenku autonomnosti literární komparistiky a její separace od literární historie, teorie literatury a literární kritiky a stmeluje ji s nimi v jednotnou literární vědu.

„[...] komparatika sa čím ďalej tým viac chápe len ako jeden z aspektov skúmania, ktorý je nevyhnutný na dosiahnutie cieľa literárnej vedy vôbec, a preto je záväzne prítomný tak pri konkrétnom historickom, ako aj pri všeobecnom teoretickom skúmaní. [...] Prichádzame k záveru, že literárna komparatika je obsiahnutá v literárnej histórii a že je vlastne jej organickou súčasťou. V súvislosti s porovnávacím skúmaním nemožno preto hovoriť o osobitnej vednej disciplíne literárnej vedy, ale iba o pracovných postupoch skúmania, ktoré vnútorne súvisia s metodológiou literárnej vedy. Niektoré metodické postupy, ktoré sa používajú pri porovnávacom bádání a ktoré sme často náchylní odlišovať od metodologických postupov tradične chápanej histórie literatúry, nie sú svojou

¹⁰ Pospíšil, I: *Kurz svetovej literatúry I*, 2009.

http://ff.ucm.sk/Slovensky/Katedry/slovencina/slovak/texte/pospasil_svetlit1.rtf, (14. 6. 2010).

¹¹ Činí tak v knihách *Problémy literárnej komparistiky* (1967), *Z dejín a teórie literárnej komparistiky* (1970), *Teória literárnej komparistiky* (1975) i jinde.

podstatou, teda kvalitatívne odlišné a neposkytujú právo vidieť v komparatistike osobitnú disciplínu.“¹²

Ve své souhrnné práci o vývoji srovnávací literární vědy *Mezi jednotou a růzností*, vydané v polovině 80. let, reflektuje španělský komparatista Claudio Guillén Ďurišinovy teoretické úvahy (s nimiž se seznámil prostřednictvím německého vydání) a hodnotí je jako „jednu z nejlepších prezentací naší disciplíny.“ Není tedy překvapující, že o pár řádků výše shrnuje Guillén vazby mezi literární teorií a srovnávací literární vědou v naprosté shodě se slovenským badatelem:

„Je zřejmé, že prvky teorie literatury, kterou dnes pěstuje s velkou vervou řada badatelů, a postuláty srovnávací literární vědy jeden druhého potřebují, jdou ruku v ruce a vzájemně se implikují; a patrně se v budoucnu budou implikovat ještě více.“¹³

Pokud bychom za budoucnost, na níž se před dvaceti lety odvolával Guillén, mohli považovat naši současnost, je smutné, že se rozmohla jen na „objevné“ zopakování již řečeného, kupříkladu slovy Vladimíra Svatoňe: „Literatura ‚srovnávací‘ se rozplývá v literární historii vůbec.“¹⁴

Vytýčit novou (vlastní) cestu srovnávací literární vědě je nutným krokem každého literárního vědce, který zaměřuje svou pozornost za hranice národní literatury. Ďurišin tímto novým přístupem k tradiční literární komparatistice podtrhuje nejistotu, která tkví v samotných základech literární komparatistiky 20. i následujícího století. Utvrzování se o smyslu vlastní nejisté existence a neustálé přehodnocování východisek a cílů se stalo nedílnou součástí *La littérature comparée* od časů Paula van Tieghema.¹⁵

¹² *Teória literárnej komparatistiky*, s. 74–76.

¹³ Guillén, C.: *Mezi jednotou a růzností. Úvod do srovnávací literární vědy*, Praha: Triáda, 2008 (překl. A. a M. Housková, A. Berendová), s. 90.

¹⁴ Svatoň, Vl.: Na pomezí textů, epoch a kultur. In: Svatoň, Vl. – Housková, A. (eds.): *Srovnávací poetika v multikulturním světě*, Pardubice: Vydavatelství Marie Mlejnková, 2004, s. 9.

¹⁵ Na stavu české komparatistiky je to více než patrné. Příznačné pro českou komparatistickou obec je, že se po svém oficiálním obnovení na počátku 90. let minulého století opakovaně utvrzuje ve svých východiscích a že za nová vyhlašuje stanoviska kdysi již proklamovaná. Viz úvodní slova a předmluvy sborníků prací pražského Centra komparatistiky, z nichž jsme již citovali Vladimíra Svatoňe. V úvodu druhého sborníku prací Centra komparatistiky kupříkladu čteme: „Každý humanitní obor čas od času zvažuje, co tvoří jeho předmět a jakým způsobem je ho možno popsat, avšak komparatistika bez takové reflexe vůbec neexistuje: její předmět není nikdy prostě ‚dán‘ nebo ‚předpokládán‘, vždycky je třeba jej znova definovat.“ (*Mezi okrajem a centrem. Studie z komparatistiky II*, Pardubice: Vydavatelství Marie Mlejnková, 1999, s. 5.)

Ve svém pojetí literární komparistiky se Ďurišin dovolává tradice slovanské badatelské linie, „lebo prínos slovanskej teórie porovnávacieho skúmania nie je doteraz náležite docenený nielen v západnej literárnej vede, ale často ani v rámci našej komparatívnej slavistiky.“¹⁶ Silným inspiračným zdrojom mu je historická poetika zakladateľa ruskej komparistiky A. N. Veselovského: „Záverom treba pripomenúť, že idea historickej poetiky tvorí základ, jadro literárnovedného skúmania a vyjadruje aj naše súčasné predstavy o základnom charaktere literárnovedného, a tým aj komparatívneho skúmania. Ak úlohu porovnávacieho skúmania vidíme v poznávací genézy literárneho javu a jeho typologickej povahy na pozadí vnútoliterárnych (v zmysle národnej literatúry) a medziliterárnych vzťahov a súvislostí, zodpovedá to v podstate Veselovského chápaniu historickej poetiky ako „objasneniu podstaty poézie z jej dejín.“¹⁷

Jako základ osobitě pojatých srovnávacích studií literatury stanovuje Ďurišin moderní historickou poetiku, jejíž pozornost se má napříště upírat ke „konvergenci“, což je termín, kterým následuje Veselovského „vstřícné gesto“. Tento Veselovského termín inspiroval v 80. letech diskuzi slovenských komparatistů, kteří usilovali o překonání jednosměrnosti v meziliterární komunikaci, kterou implikovalo pojetí „vlivu“. Nedostačující model, v němž jedno literární prostředí je nositelem impulsu a ovlivňuje jiné literární prostředí, jež tento impuls, vliv, pasivně přijímá, nahradili dvojicí „působení – vstřícný pohyb recepčního prostředí“. Tak byly zaktivovány obě literatury. Ďurišin následně završuje soudobou diskuzi slovenských komparatistů zavedením pojmu konvergence. Literatura, která byla doposud suspendována do role pasivního příjemce vlivu, se nyní aktivně spolupodílí na kontaktu tím, že učiní „vstřícné gesto“, „vstřícný pohyb“ vůči impulsu vycházejícímu z jiné literatury, jehož následkem dochází mezi literaturami ke konvergenci. Nejde již o předávání vlivu, ale o výsledek oboustranné komunikace mezi dvěma literárními prostředími. Konvergence navíc implikuje proces opačný, tedy divergenci (rozcházení, rozkol)

¹⁶ *Teória literárnej komparistiky*, s. 36. Ďurišin se ve svém konceptu srovnávacího zkoumání inspiroje českým strukturalismem, zejména úvahami o vývojové a všeobecné estetické hodnotě J. Mukařovského a konceptem „eidologie“ F. Wollmana, hlavně však ruským formalismem.

¹⁷ *Teória literárnej komparistiky*, s. 46. Ve svém dalším badatelském vývoji navazoval také na dílo ruského folkloristy a filologa V. M. Žirmunského. „Oblast' typologických súvislostí, nie náhodou prvýkrát formulovaná ako svojrázny typ medziliterárneho procesu práve následovníkom Veselovského V. M. Žirmunským, má svoje korene v spomenutých tézach Veselovského.“ (Tamtéž, s. 42.)

literárních prostředí, která nemohla být v rámci vlivologie vůbec uvažována a která je klíčovým faktorem při utváření určitých typů literárních prostředí.

Đurišin tedy definitivně odstraňuje neadekvátní pojem „vliv“ z terminologie i praxe literární komparistiky a zároveň otvírá cestu k meziliterárnosti a meziliterárním společenstvím, pro něž faktory konvergence a divergence mají formující vliv a bude jim v této práci ještě věnována pozornost.

1.2.2 Zacílení na meziliterárnost

Zároveň s redefinováním pozice literární komparistiky při poznávání světové literatury rozpracovává Dionýz Đurišin koncepci meziliterárnosti. Jádrem Đurišinova přínosu světové literární vědě spočívá právě v akcentaci meziliterárnosti jako perspektivní oblasti zkoumání, která může literární vědě pomoci překlenout teoretickou a metodologickou propast mezi jednotkami národních literatur a literaturou světovou, a zároveň tak propast mezi literární vědou (komparistikou) a světovou literaturou.

S meziliterárností pracovala literární komparistika od svých pozitivistických počátků v 19. století. „Vedomie medziliterárneho procesu bolo svojou podstatou vyvolané potrebou konštituovať dejiny národnej literatúry ako určitého relativne samostatného a svojrázneho celku, chápaného ako osobitný jav smerujúci k všeobecnému – k dejinám svetovej literatúry. Toto štádium myslenia o literatúre sa prejavilo v intenzívnom skúmaní medziliterárnych vzťahov a súvislostí, aj keď predovšetkým v oblasti ľudovej slovesnosti (ale nielen v nej), v pokusoch vytvoriť, teoreticky i prakticky, určitý model komparatívneho skúmania literatúry.“¹⁸

Výrazně pak s meziliterárností pracovala v 60. letech 20. století komparatistická typologie, která sledovala vlivy a analogie mezi jednotlivými texty národních literatur bez doložitelných přímých kontaktů nebo genetických souvislostí. Avšak v 19. i 20. století se s tímto pojetím pracuje nesystémově, bez

¹⁸ Op. cit., s. 37.

snahy o důsledné začlenění teoretického potenciálu, který s sebou meziliterárnost přinášela, do konceptu světové literatury.

V rámci tohoto nesystematického zkoumání byly komparatistickou typologií na základě meziliterárních vztahů identifikovány a literární vědou všeobecně přijaty určité mezistupně literárního vývoje – tzv. meziliterární společenství národních literatur.

Na přelomu 80. a 90. let 20. století jako výsledek systematického zkoumání meziliterárnosti rozšiřuje Dionýz Ďurišin platnost tohoto termínu na další soužití národních (národnostních) literatur a kromě nich zavádí další formy literárněhistorické souvztažnosti, pro něž volí přídomek „osobitné“, do češtiny převáděno jako „zvláštní“ či „specifické“. Definitivně tak upíná své badatelské úsilí k zvláštním meziliterárním společenstvím.

Dionýz Ďurišin spolu s mezinárodním týmem spolupracovníků průběžně dodefinovává

a přetváří model zvláštních meziliterárních společenství na přelomu 80. a 90. let v šesti (převážně) dvojjazyčných svazcích *Osobitné medziliterárne spoločenstvá (Communautés interlittéraires spécifiques)*.¹⁹

O meziliterárnosti a meziliterárních vztazích od prvních řádek po poslední sumarizační díl rozsáhlého díla uvažuje takto:

„Národnoliterárne vzťahy vyjadrujú celistvosť, systémovosť národnej literatúry ako organickej historickej jednotky a celku. Medziliterárne vzťahy usúvzťazňujú tento celok s väčšími, v určitom zmysle nadradenými literárnohistorickými jednotkami. Národnoliterárne vzťahy sú vzťahy medzi javmi v rámci jednotlivej (národnej) literatúry. Medziliterárne vzťahy vyjadrujú súvislosť za hranicami jednotlivej literatúry. Medzi uvedenými krajnými pólmi, národnou a svetovou literatúrou, existuje teda protirečivá dialektická jednota, ktorá sa v literárnohistorickej praxi prejavuje ako tvorivé napätie medzi dejinami národnej a svetovej literatúry, resp. medzi národnoliterárnym a medziliterárnym procesom.“²⁰

¹⁹ Ďurišin, D. a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I–VI*, Bratislava: Veda, Ústav svetovej literatúry SAV, 1987–1993.

²⁰ *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I*, s. 10. Srov. např.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá VI*, s. 21.

Národněliterární proces zahrnuje literárněhistorické jednotky, které jsou konstitutivními prvky národní literatury. Jsou to složky literárního díla, literární dílo, autor, literární skupina či škola atd. Meziliterární proces, jak podotýká Ďurišin ještě v posledním z šesti zmíněných svazků, „tvoria doteraz nedostatočne ustálené a ozrejmené kategórie,“²¹ které ovšem již nelze ignorovat. Jedná se především o dva typy mezistupňů literárního vývoje – standardní a zvláštní meziliterární společenství a dále o kategorii meziliterárních centrismů. Těmito kategoriemi, jejichž rozpracování považujeme za Ďurišinův nesporný a zásadní přínos světové literární vědě, se budeme zabývat v dalších kapitolách této práce.

1.3 Na cestě ke zvláštním meziliterárním společenstvím. Národnostní literatury a polyliterární systémy a polyliterární systémy

Zaměříme-li pozornost na novodobé národnostní literatury, vytanou na povrch složitá přediva meziliterárních vztahů a zároveň s nimi nutnost přehodnocení základních pilířů literárního výzkumu i přístupu k jednotce světové literatury. Jako příklady uvádí Ďurišin italskou, francouzskou a německou národnostní složku v rámci švýcarské literatury a četné vazby těchto složek mezi sebou i k „mateřským“ kulturám a literaturám Itálie, Francie a Německa, stejně jako vazby těchto národnostních složek k původní rétorománské literatuře ve švýcarském areálu. Specifické meziliterární vztahy můžeme pozorovat také mezi valonskou a vlámskou literární tradicí v Belgii a vztah valonské frankofonní složky k literatuře francouzské, stejně jako vztah složky vlámské k literatuře Nizozemí. Specifické vazby a vztahy najdeme i na Slovensku, kde můžeme zkoumat soužití rusínské, ukrajinské a maďarské národnostní složky. K Ďurišinovým příkladům můžeme uvést literaturu tří (dnes už prakticky jen dvou – Horní a Dolní Lužice) lužickosrbských areálů v Německu na německo-polsko-českém pomezí.

²¹ *Osobitné medziliterárne spoločenstvá VI*, s. 14.

Podobnou situaci možno, společně s Ďurišinem, sledovat v dalších částech světa. V kanadské literatuře, která integruje složku francouzskou, anglickou, ale i anglicko-indickou a mnoho dalších. Rozmanité vazby překračující pojmy národní a národnostní literatury najdeme také v Indii, kde vedle sebe koexistují stovky jazyků a přinejmenším desítky rozvinutých literárních tradic, či ve Vietnamu zahrnujícím složku thajské, muongské a miaoské národnostní literatury. Velmi podnětným areálem jsou v tomto ohledu Spojené státy americké, jejichž rozmanité literatury četných národnostních menšin a jejich vazby, vzájemné, i ty, jež přesahují hranice státního útvaru, bývají také shrnovány (simplifikovány) pojmem národní literatura.

Podobně podnětnou oblastí při studiu meziliterárnosti a světové literatury jsou i mnohonárodní literatury.

„Mnohonárodní literatúra osobitným spôsobom zjednocuje či syntetizuje národnoliterárne formácie, z ktorých vytvára organický celok.“

Označení „mnohonárodní“ není úplně přesné, protože předpokládá nějaké etnikum, což je hledisko nerelevantní tam, kde nelze rozlišovat na národnostním podkladě, např. u literatur Indie. Počet jazyků užívaných v Indii čítá několik stovek (jenom úředních je 23, nepočítaje angličtinu); funkčním diferenciacním i integračním znakem tak může být jedině jazykový princip, proto Ďurišin někdy používá vhodnější obecnější označení různojazyčné literatury či polyliterární systémy.

Polyliterárním systémem je kupříkladu literatura španělská, tvořená z tradic katalánské, kastilské, galicijské a baskické literatury, přičemž vztahy mezi nimi významně modeluje fakt, že kastilská složka nabývá charakteru útvaru celostátní španělské reprezentace. Polyliterárními systémy jsou i literatury rozličných lusofonních, anglofonních a frankofonních oblastí – nejčastěji bývalých evropských kolonií, mezi nimiž zvláštní postavení zaujímá komplex literatur Maghrebu. Dále je to polyliterární komplex bývalého Sovětského svazu i bývalého Československa a mnoho dalších.

Těch několik málo zde jmenovaných příkladů evokuje na všech kontinentech početnou řadu dalších soužití národnostních literatur a polyliterárních komplexů. Ač velmi rozmanitého charakteru, všechny mají

společné to, že pro jejich uchopení a validní začlenění do světové literatury je nutno překročit teoretické hranice národních literatur směrem k systematickému zkoumání meziliterárních vztahů a společenství. Doposud se tak nedálo: „Na tieto formy spoločienstev sa buď jednoducho zabudlo, buď sa pri literárnohistorickom zovšeobecňovaní rezignovalo na ich vedeckú charakteristiku. [...] Historiografia medziliterárneho procesu a svetovej literatúry doteraz rezignovala na systematický a typologický výskum podobných formácií.“²²

Právě o tyto komplexy národních a národnostních literatur opírá Ďurišín svou teorii zvláštních meziliterárních společenství. V následující kapitole se k nim ještě vrátíme.

1.4 Zvláštní meziliterární společenství

Předtím je nutné v obecnější rovině pojednat o meziliterárních společenstvích. Meziliterární společenství nejsou jednotky jednou provždy dané. Jsou to jevy živé, neustále proměnlivé v čase, v pravém slova smyslu historické. Ve svém vývoji jsou formovány rozmanitými podněty mimoliterárními i podněty, které vycházejí z neustálého vývoje a změn v teoretickém uvažování o těchto společenstvích.

Každý pokus o stanovení vyčerpávající charakteristiky meziliterárních společenství musí nutně selhat, nicméně můžeme shrnout, že literární věda vnímala skupinu národních literatur jako meziliterární společenství vždy na podkladě etnického, geografického a jazykového determinantu či faktoru. Proto společenství určovaná na základě právě těchto faktorů nazývá Ďurišín standardní meziliterární společenství.

Vědomí etnické příslušnosti dává jednotlivým národním literaturám v rámci meziliterárních společenství možnost uvědomění si sounáležitosti a souvislosti se skupinou literatur, dává vědomí spolupatřičnosti v rámci určitého obecného principu v rozličných historických podmínkách.

²² *Osobitné medziliterárne spoločensvá I*, s. 11, *Osobitné medziliterárne spoločensvá VI*, s. 19.

„Z etnickej príslušnosti vyvodzujeme jav blízkosti, príbuznosti a v určitom zmysle aj analogickosti ideovo-umeleckých prostriedkov a postupov najrozmanitejšej povahy. Z etnickej blízkosti jednotlivých literatúr vyplýva aj špecifická miera podobnosti niektorých umeleckých prostriedkov.“²³ Jako příklad uvádí Ďurišin osud Máchova *Máje* ve slovenské literatuře, která jej ve štúrovském období intenzívně vstřebávala nejen pro blízkost češtiny a slovenštiny, ale především pro blízkost ideově-uměleckých představ a tendencí slovenské a české literatury.²⁴ Na základě faktoru etnického jsou rozlišována meziliterární společenství literatur slovanských, románských a germánských.

Etnický determinant bývá v rámci jednoho meziliterárního společenství často doprovázen determinantem jazykovým. Monolingvismus je jistě tím nejmarkantnějším projevem sounáležitosti národních literatur v rámci meziliterárního společenství. Avšak i když tomu tak často je, monolingvismus nemusí být nutně podmíněn etnickým faktorem. Hojně rozšířeným dokladem je jazyková situace v bývalých anglických či například francouzských koloniích, kde se jako dorozumívacího i literárního jazyka často užívá jazyka metropole; i když jeho tamější uživatelé z řad původního obyvatelstva nemají s Angličany či Francouzi společný etnický původ.

Geografický činitel hraje v literární vědě zásadní roli. Právě z geografického hlediska vychází progresivní a dodnes citovaná teorie „zónových komplexů“, která pracuje s tradičním dělením Evropy na meziliterární areály východních, západních, mediteránních a jiných národních literatur. Ďurišinova cesta k originálnímu konceptu zvláštních meziliterárních společenství vedla skrze přehodnocení přeceňovaného významu geografické blízkosti národních literatur.

Inspirací k ustanovení zvláštních meziliterárních společenství byly výše zmiňované novodobé národnostní literatury a polyliterární komplexy. Pro jejich vymezení stanovil Dionýz Ďurišin faktor administrativní, též státotvorný či administrativně-politický. Až administrativně-politické hledisko může zaštitit takové typy soužití národních a národnostních literatur, jako je společenství české a slovenské literatury, společenství srbské, chorvatské, slovinské, černohorské a makedonské literatury v rámci bývalé Jugoslávie či soužití ukrajinské,

²³ *Osobitné meziliterárne spoločenstvá VI*, s. 31.

²⁴ Tamtéž.

běloruské, ruské a jiných literatur v rámci bývalého Sovětského svazu a i dnes mimo něj. Geografické, jazykové ani etnické hledisko není dostatečným při vymezování zmiňovaného společenství katalánské, baskické a galicijské literatury na území Španělska, ani při definování komplexu francouzské, italské, německé a rétorománské jazykové složky v rámci švýcarské literatury, stejně nedostačujícím je v případě meziliterárního společenství Valonů a Vlámů v Belgii či společenství anglické, welšské, skotské a částečně i irské literatury, konvenčně označované jako britská literatura. Rovněž nemůžeme standardními faktory geografické blízkosti, jazyka či etnické příbuznosti obsáhnout vazby postkoloniálních společenství anglofonních, frankofonních a lusofonních literatur k literaturám metropolí i mezi sebou.

Všechny jmenované a mnoho dalších literárních komplexů označuje Ďurišin jako zvláštní meziliterární společenství. Bez jejich znalosti bychom nemohli uchopit rozmanitost umělecké literatury v celé její šíři a tím ani konečnou jednotku světové literatury.

1.5 Základní dynamika vztahů v rámci meziliterárních společenství²⁵

U vztahů mezi literaturami v rámci meziliterárních společenství můžeme, tak jako u vztahů obecně, rozlišovat diferenční, spíše však integrační, ale zejména komplementární funkci. Komplementární funkcí je myšleno doplňování vývojových mezer určité literatury hodnotami jiné literatury v rámci meziliterárních společenství; tato funkce se realizuje zejména prostřednictvím uměleckého překladu z jedné z literatur do druhé v rámci meziliterárního společenství (př. překlad estonského románu-epopeje do lotyšštiny vyplnil v kontextu lotyšské literatury chybějící článek rozvoje onoho literárního druhu ve třicátých letech 20. stol.).

Komplementární funkci je možno zaznamenat ve všech zvláštních meziliterárních společenstvích, ale díky vzájemné blízkosti zejména v polyliterárních (mnohonárodních) typech těchto společenství. Tam je projevem

²⁵ V této kapitole vycházíme z druhého dílu *Osobitných meziliterárných společenstev*. V podstatě parafrázujeme Ďurišinovu charakteristiku, případně uvádíme jiný zdroj.

funkce komplementární vzájemné obohacování tematických a výrazových možností literárního projevu o původní domorodé tradice.

Komplementární funkce se výrazně projevuje i u vztahů literatur kolonií mezi sebou a rovněž vazeb literatur (bývalých) kolonií a metropole, kde vzájemné jednoty bylo dosaženo násilně. Komplementarita však funguje i zde.

Komplementární funkci je možno dělit na historicky-vývojovou, v rámci níž je typické střídání vývojových impulzů mezi jednotlivými národními literaturami v rámci meziliterárního společenství. A intencionální (programovou) komplementární funkci, s níž souvisí i kategorie koordinativního a subordinativního postavení jazyka v jednotlivých historických obdobích.

Meziliterární společenství se nevyvíjejí izolovaně, ale v přímé interakci se svým okolím. Tato interakce se uskutečňuje tím, že meziliterární společenství odmítá či přejímá vlivy z okolí – je to vlastně analogický proces k tomu, který probíhá uvnitř společenství, a který označujeme pojmy integrace a diferenciacie. Pro charakteristiku základních vztahů meziliterárního společenství a jeho okolí užívá Ďurišin pojmy konvergence a divergence.

Konvergence má klíčový význam v Ďurišinově pojetí literární komparistiky, jak dokládá slavista Ivo Pospíšil v sylabu svého kurzu světové literatury: „Z této metodologické orientace pozvolna krystalizovala teze, že vlastní bázi moderní literární komparistiky se musí stát jedině srovnávací historická poetika, která se místo genetických „vlivů“ a „kontaktů“ zaměří na výzkum typologických analogií, pro které badatel [Ďurišin] v souladu s V. M. Žirmunským používal pojem konvergence.“²⁶

Jako doklad konvergence a divergence v rámci meziliterárních společenství poslouží příklad Jugoslávie: v období renesance zde dochází k sblížení chorvatské a italské literatury, na druhé straně ve východní části jugoslávského prostoru můžeme zaznamenat divergenční tendence srbské, chorvatské i černohorské literatury k islámskoturecké kultuře a literatuře.

Konvergence je považována za vývoj: restrukturalizací, zakomponováním či syntézou nových podnětů do stávající struktury se meziliterární společenství obohacuje o nový impuls, o prvek nerovnováhy, který zaručuje vývoj

²⁶ Pospíšil, I: *Kurz svetovej literatúry I.*

společenství. Podle Pospíšila můžeme za hybný moment považovat spíše „konflikt, divergenci, rezistenci a pokusy o přestavbu společenství, o vysunování jednotlivých složek mimo jeho rámec.“ Programová divergence, negace a rezistence, jakkoliv máme tendenci hodnotit je spíše jako projev úpadku a zániku, jsou, podle Pospíšila, naopak projevem vyšší vývojové fáze meziliterárního společenství.

„Intencionální divergence a rezistence se většinou dostávají až na vyšších úrovních integrace zvláštního meziliterárního společenství: snaha o emancipaci až odtržení od tohoto společenství je projevem vyšší úrovně meziliterárnosti, kdy tyto komunity dospívají k vývojovému klimaxu, křížovatce, na níž musejí hledat nové impulsy z jiných komunit, které mohou – přirozeně i působením meziliterárních, obecně kulturních, ekonomických, politických a administrativních faktorů – vést k dezintegraci meziliterárního společenství nebo k jeho obohacení a posílení na jiných základech a v jiné vztahové struktuře.“²⁷

Organickou složkou každého literárního procesu jsou kontinuálně-diskontinuitní vztahy. Specificky se však projevují při zkoumání meziliterárních procesů. Kontinuální či diskontinuitní vztahy můžeme sledovat mezi celým meziliterárním společenstvím a jeho jednotlivými literaturami, nebo při zkoumání dějinné dynamiky meziliterárního společenství jako celku.

Osobitě se vztahy kontinuity a diskontinuity projevují ve zvláštních meziliterárních společenstvích, která vznikla na základě koloniálních, resp. nekoloniálních či postkoloniálních vztahů. Obecně platí, že čím slabší je integrační trend k domácí literární konvenci a tradici, čím slabší je kontinuita domácí tradice, tím silnější jsou integrační snahy k cizorodé, importované, metropolitní tradici, kultuře, literatuře. Na tom je vlastně založena koloniální kulturní politika vedená cestou násilných unifikačních tendencí.

Všude tam, kde docházelo k nějakému násilí a sociálnímu tlaku, nabývají integračně-diferenční a kontinuálně-diskontinuitní vztahy v rámci meziliterárního společenství modelového charakteru. Toto pole zkoumání je však

²⁷ Pospíšil, I: Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti. In: Pospíšil, I. – Kšicová, D. (eds.): *Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek*, Brno: Ústav slavistiky FF MU, 1998, s. 49.

jen málo zmapováno. Tyto tendence mají vliv na konkrétní výrazové prostředky umělecké literatury i na slohově-druhový model literárního vývoje apod. Patří sem tematická podmíněnost literatury v době útlaku a rovněž tabuizace některých témat v literatuře utlačovatelů, např. kolonizátorů. Jako konkrétní příklad můžeme uvést rozvoj žánru obran v době humanismu, baroka a národního obrození v české literatuře.

Pro potřeby vymezení a zkoumání standardních i zvláštních meziliterárních společenství definoval Ďurišin a jeho tým celou řadu dalších vztahů, faktorů a pojmů. Mono/bilaterálnost, mono/polylingvismus, dvojdomost, prezentativnost, tabuizace, synkretizace literárních tradic atd. Vznik některých pojmů byl motivován přímo úsilím o charakteristiku meziliterárních společenství a byly Ďurišinem a jeho mezinárodním týmem zavedeny nově.

Tyto pojmy jasně naznačují možné směry konkrétního literárněhistorického bádání a zároveň demonstrují komplexnost jednotky světové literatury a poukazují na oblasti, které byly v rámci jejího zkoumání opomíjeny a přehlíženy. Není v možnostech této práce vydat se všemi naznačenými směry literárněhistorického bádání, k nimž nově definovaná terminologie vyzývá a otevírá cestu. Ve druhé části naší práce se budeme zabývat především základní dynamikou vztahů (integračně-diferenciačních a kontinuitně-diskontinuitních) v rámci konkrétního zvláštního meziliterárního společenství subsaharské frankofonní Afriky. Další z četných pojmů a faktorů determinujících meziliterární společenstva budou však rovněž dotčeny.

1.6 Meziliterární centrismy

S meziliterárními vztahy a meziliterárními společenstvími je úzce provázána problematika meziliterárních centrismů, která představuje další významnou kategorii meziliterárního procesu. Dionýz Ďurišin se meziliterárními centrismy zabývá průběžně již v šesti svazcích *Osobitných meziliterárných spoločenstiev* a soustředěnou pozornost jim věnuje hned v následující práci, kterou připojil jako jejich sedmé pokračování. Jedná se o (rovněž) kolektivní sborník studií *Medziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr*.²⁸

K neduhům literární komparistiky i literární historie druhé poloviny 20. století patřilo nejenom to, že nereflektovaly jemné předitivo vztahů podílejících se na výstavbě finální jednotky světové literatury – vztahy plynoucí z meziliterárního procesu, ale také to, že svými přístupy, postupy a výstupy jasně demonstrovaly eurocentrický, lépe západoeurocentrický, popřípadě americkozápadoeurocentrický přístup ke světové literatuře.

Centrismus byl problémem zakořeněným již v samých základech moderní literární komparistiky – kterou odvozujeme od *La littérature comparée* Paula van Tieghema –, jak shrnuje Zdeněk Hrbata:

„Podobně jako ‚srovnávaná literatura‘ v užším slova smyslu je i ‚generální literatura‘ ve Van Tieghemově Literární komparistice spjata se západoevropskou, případně západoevropsko-americkou oblastí. Autor si však uvědomoval bezprostřední nutnost alespoň celoevropské kontinentální syntézy.“²⁹

Meziliterární centrismus chápeme jako upřednostňování perspektivy jednoho meziliterárního společenství (či úzké skupiny meziliterárních společenství), čímž se samo stává tvář v tvář perspektivám jiných meziliterárních společenství nepochybnou „gnozeologickou deformací.“³⁰

Slavisté Ivo Pospíšil s Milošem Zelenkou k tomu ve výše zmíněném sborníku, věnovaném tématu středoevropského meziliterárního centrismu, podotýkají: „Pro kulturní a ryze literární centrismus je typická jednosměrná snaha

²⁸ Ďurišin, D. a kol.: *Medziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr I*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta; Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1998. V úvahách o meziliterárních centrismech vychází Dionýz Ďurišin z prací ruských badatelů V. Žirmunského, N. Konrada, I. Neupokojevové, Francouze R. Étiembla a též Kubánce D. Navarra.

²⁹ Hrbata, Z.: Heslo Van Tieghem. In: Zeman, a kol.: *Průvodce po světové literární teorii*, Praha: Panorama, 1988, s. 534.

³⁰ Ďurišin: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá VI*, s. 23.

podrobit si jiné kulturní systémy, přizpůsobit si je, přidělit jejich klíčovým prvkům často jen ornamentální úlohu (folklór).³¹

Existence vrcholové kategorie světové literatury modelované i meziliterárními vztahy nutně vyžaduje přehodnocení těchto omezených eurocentrických postojů evropské literární historie, literární kritiky, ale též literární teorie. Právě terminologický aparát literární teorie je nejvýmluvnějším důkazem o pokulhávání evropského myšlení o literatuře v mimoevropských regionech. Kupříkladu poetiky, vycházející zejména ze západoevropského literárního materiálu, zcela ignorují ty literární žánry, druhy a jiná specifika, která charakterizují literatury asijské či například africké literární tradice.

Nakolik jsou úvahy o západoevropském meziliterárním (kulturním) centrismu stále aktuální a naléhavé, stvrzuje kupříkladu druhý díl sborníku Centra komparatistiky, vydaný koncem druhého milénia. Z jeho úvodu:

„Autory [příspěvků sborníku] spojují nejspíše společné zážitky z filosofické diskuse sedmdesátých a osmdesátých let, která zdůraznila v kulturním životě rysy sice již existující, ale málo akcentované. V historicko-filosofickém ohledu to bylo vědomí multikulturnosti světa (nejen dnešního), což znamenalo zároveň revizi představy, jež byla dotud považována za téměř samozřejmou, že totiž hodnoty evropské kultury se postupně rozšíří i na kontinenty, které se vyvíjely jinými cestami než Evropa a jejichž tradice byly chápány jen jako prehistorie jejich vstupu na scénu světových dějin, tj. impaktu evropské civilizace. [...] Jestliže takto vstoupily do našeho zorného pole literatury Japonska a Číny, není to kvůli ‚rozšíření záběru‘, nýbrž proto, že takovýto dotek evokoval v evropské slovesnosti aspekty skrytě přítomné, ale neuvědomované.“³²

Klíčovým slovem k tématu eurocentrismu je v tomto sborníku příspěvek předního českého sinologa Oldřicha Krále s názvem *Význam srovnávací poetiky*, který volá po ustanovení nové „neevropské“ poetiky:

„A tak se znovu dostáváme k téže zásadní otázce jako už jednou v konfrontaci západních vykladačů románu, tohoto královského žánru doby moderní, s románovou tradicí východní. Znovu se ukazuje, jak omezené jsou

³¹ *Meziliterární centrismus stredoeurópskych literatúr*, s. 51.

³² *Mezi okrajem a centrem. Studie z komparatistiky II*, Pardubice: Vydavatelství Marie Mlejnková, 1999, s. 5/6. Srov. podobně vyznívající předmluvu Vladimíra Svatoně ke sborníku *Srovnávací poetika v multikulturním světě* (2004).

všechny ‚obecné a univerzální‘ definice ideje i formy poetické, jestliže při první hlubší konfrontaci s látkou ne-západní vedou do situace, že buď zrušíme, nebo aspoň zpochybníme tyto definice, anebo řekneme jasně, že Číňané podle nás nejen neměli epos ani tragédii, ale neměli ani filosofii, ani román, a teď už jak vidno ani lyriku. Věc je v tom, že připouštěje (mimo jím samým již aplikované rozšíření komparativní látky i na dobu předrenesanční, tedy medievální) zeměpisnou extenzi komparativních zřetelů na literární vztahy mezi Evropou a kulturami mimokontinentálními, Václav Černý nevěděl, co činí. Neboť nelze beztravně rozšířit platnost řádu jednoho světa na světy ostatní bez toho, že se v řádu našeho vlastního světa cosi dost zásadním způsobem změní. Nešlo o extenzi zeměpisnou (jak ji plánoval V. Černý a jak ji aplikoval R. Étiemble), nešlo o rozšíření, ale naopak o uskrtnění. Objevování jiných světů náš svět zmenšuje, místo aby jej zvětšovalo. Přesto náš svět přitom neztrácí, získává na vnitřní opravdovosti, získává na závažnosti toho, co říká o sobě i o jiných.³³

Příspěvek sinologa Oldřicha Krále přitakává necentrické myšlence o existenci ne jedné, ale mnoha světových literatur, po vzoru mnoha světových jazyků. Dominantní mezi nimi vždy byla a dosud je západoevropská světová literatura jako projev západoevropského literárního centrismu, který odvozuje charakter a vývojové tendence světové literatury z několika západoevropských literatur, zejména anglické, německé, francouzské, španělské a i italské.

„Západoeurocentrismus sa často ocitá v takejto pozícii aj vo vzťahu k východoeurópskym literatúram. Tento výklad je podmienený jednak nedostatočným poznaním vývinového procesu iných literatúr, jednak často tradovanými ideovými predsudkami o prioritě západoeurópskeho vývinového procesu.“³⁴

Západoevropský či americkozápadoevropský literární centrismus je pochopitelně jevem velmi obsáhlým, jehož kořeny sahají za literární rámec, k samotné podstatě západoevropských věd a tím západoevropské kultury vůbec.

³³ *Mezi okrajem a centrem*, s. 33. Čtvrtý sborník Centra komparatistiky (*Cesty: pojem – metafora – žánr*; 2004) obsahuje Královu studii *Metafory čínské imaginace*, v níž autor ukazuje, nakolik je absurdní hledat v čínské poezii „evropskou“ metaforu, a nakolik Evropany může takové hledání při recepci čínské literatury ochudit.

³⁴ *Čo je svetová literatúra?*, s.17/18.

To jsou inspirativní horizonty úvah, příliš ovšem vzdálené vytčenému rámci naší práce, jež je zacílena k Ďurišinově teorii meziliterárních společenství.

Musíme však dodat, že právě tyto horizonty, které jsou zřetelné při zkoumání meziliterárních společenství a meziliterárních centrismů, dokazují, nakolik byly Ďurišinovy snahy aktuální v mezinárodním vědeckém měřítku a nakolik bylo a je zkoumání meziliterárních společenství podnětné právě proto, že směřuje k aktuálním soudobým otázkám a problémům, které paralelně řeší další obory humanitních věd. Mezi nimi na prvním místě historie, sociologie a kulturní antropologie.

Pro ilustraci: Paralelně s Ďurišinovými snahami o postižení problematiky literárních centrismů se ve světě rodí hlas literárních teoretiků pocházejících z bývalých území evropského koloniálního vlivu, který dává vzniknout oboru napříč humanitními vědami – postkoloniálním studiím. Tento hlas zastával důsledný anti-eurocentrický postoj a dokázal platně revidovat tehdejší jednosměrný (jednomocenský) přístup k literatuře, historii a kultuře. Mezi ty, kteří položili základy a mezníky postkoloniálním studiím, patřila celá řada osobností a publikací. Jistě zásadní postavení mezi nimi zaujímá monografie *Orientalismus*, v níž její autor, americký komparatista palestinského původu, Edward W. Said píše:

„Lze dokonce říci, že hlavním rysem evropské kultury je právě to, co z ní učinilo kulturu vládnoucí v rámci Evropy i mimo ni, totiž myšlenka nadřazeného postavení Evropy nad všemi neevropskými národy i kulturami.“³⁵

Centrismu, despotismu a kolonialismu se z nového úhlu pohledu věnuje také historie, například australský historik David Day ve své publikaci *Dobyvatelé*. Některé závěry, prezentované v této knize, se rovněž snoubí s Ďurišinovými úvahami v námi sledovaném prostoru meziliterárnosti a centrismů:

„Z tohoto důvodu budou nahrazující společnosti [Dayova substituce pojmu kolonizátoři] běžně ospravedlňovat svou invazi pomocí argumentů, že přinášejí

³⁵ Said, E. W.: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*, Praha, Litomyšl: Paseka, 2008 (překl. Petra Nagyová). Z dalších autorů jmenujme indickou literární teoretičku Gayatri Chakravorty Spivakovou a její publikace *The Post-Colonial Critic* (1990) či *Critique of Postcolonial Reason: Towards a History of the Vanishing Present* (1999) či amerického lingvistu a teoretika literatury indického původu Homi K. Bhabhu a jeho knihu *The Location of Culture* (1994).

vyšší řád civilizace, ekonomické organizace nebo náboženství zemím, které líčí jako svým způsobem primitivní. Tvrdí, že spíše než aby olupovali původní obyvatelstvo o jejich půdu, přinášejí ‚dary‘ údajně nadřazené existence své společnosti.³⁶

Příčinou anti-eurocentrických postojů 20. století, odmítajících evropskou mesianistickou úlohu ve světě, je, jak dokládá i citovaná Dayova kniha, nový, skeptický pohled na objevování a dobývání Nového světa Evropany.

Hlasy odmítající evropskou hegemonii zaznívají nejprve z evropských kolonií. Jedním z těch, které byly nejvíce slyšet, byl na konci 30. let 20. století *Sešit o návratu do rodné země* (1939) spisovatele z Martiniku Aimé Césairea či jeho pozdější práce *Rozprava o kolonialismu* (1950). Ze stejného karibského ostrova pocházel i revolucionář a filosof Frantz Fanon, který ve svých dílech z padesátých a šedesátých let vyzýval celý svět k tomu, aby se k Evropě otočil zády. Logika eurocentrismu však napovídá, že patřičného důrazu nabyl tento hlas až poté, co byl vysloven Evropanem, navíc předním světovým odborníkem v oblasti etnografie, Claudem Lévi-Straussem. V polovině 50. let vyšlo jeho vrcholné dílo *Smutné tropy*, které se zarážející lehkostí snoubilo výklad o původních civilizacích jihoamerických pralesů s obžalobou evropské expanze.

„Světadíl člověkem sotva dotčený otvíral se lidem, jejichž chtivost už jejich vlastní kontinent nedokázal nasytit. Touto reprízou prvotního hříchu bylo všechno učiněno opět sporným: Bůh, morálka, zákony. [...] Nikdy neprošlo lidstvo tak drásavou zkouškou a nikdy už také podobnou zkouškou neprojde, ledaže by jednoho dne byla objevena, miliony kilometrů od světa našeho, jiná planeta obydlená myslícími bytostmi.“³⁷

Aniž bychom chtěli v této práci zabíhat do historie či kulturní antropologie, je možné charakterizovat západoevropský literární centrismus a koncepty světové literatury jím produkované jako projev nedostatečné znalosti jiných literatur, jejich opomíjení, přehlížení, tedy projev určitého despotismu a nadhodnocování či nadřazování literatur evropského západu literaturám jiným. Literární centrismus je ovšem jev, který nelze sledovat odvisle od širšího

³⁶ Day, D.: *Dobyvatelé. Nová historie moderního světa*, Praha: Deus, 2006 (překl. Jiří Voňka), s. 20.

³⁷ Lévi-Strauss, C.: *Smutné tropy*, Praha: Odeon, 1966 (překl. Jiří Pechar), s. 128.

(mimoliterárního) pozadí, které ho usouvztažňuje s problematikami a pojmy aktuálně sledovanými v rámci jiných badatelských odvětví. Z předchozích řádek již vytanuly pojmy kolonizace, (post)kolonialismus a orientalismus, které vyvolávají celý sled dalších, jako jsou subalternace, marginalizace, hegemonie ad.

Shrneme-li význam literárních centrismů především pro literární vývoj, pak konstatujeme, že jakýkoliv, nejen západoevropský, literární centrismus podává o literárním vývoji v celosvětovém měřítku nanejvýš omezený a tím deformovaný obraz, jehož akceptování brání vývoji literatury i vědy o literatuře.

„Nová vlna medziliterárneho historizmu sa už nemôže uspokojiť s „euroidnými“ výkladmi mimoeurópskych literárnych spoločností a s analogicky jednostranným výkladom jednotlivých literárnoteoretických kategórií a metodologických princípov. Je to problém navonok celkmo jednoznačný. Pritom však odstránenie tejto jednostrannosti nie je iba vecou odhodlania a „dobrej vôle“, ale aj, ba azda predovšetkým, cieľavedomého medzinárodného výskumu v oblasti poznávania zákonitostí práve medziliterárneho procesu, a to tak zo strany európskej historiografie a teórie literatúry, ako aj zo strany necentrických oblastí.“³⁸

1.7 Závěry: Mezinárodní význam a souvislosti díla Dionýze Ďurišina

Česká literatura a česká kultura byla vždy literaturou a kulturou širšího evropského kontextu. Vtírá se zde už okřídlené rčení o českém mostu mezi Východem a Západem. Zda-li most, či nikoliv není až tak podstatné, faktem je, že české území bylo právě díky své poloze uprostřed Evropy na střetu sfér vlivu Západu i Východu. Některé poklady, které dnes řadíme k českému písemnictví, odkazují k raně středověké staroslověnské písemné tradici, která nás propojuje s byzantským prostorem stejně jako s literaturami východní Evropy užívajícími k zápisu azbuky. Francká a ve vrcholném a pozdním středověku Svatá říše římská nás úžeji propojovaly se západními částmi Evropy. Stejně jako zrod reformace 16. století provazuje České země se západními mocnostmi: Anglií, pozdějším

³⁸ Ďurišin: *Osobitné medziliterárne spoločnosti I*, s. 260.

Německem a Francií, její vliv se skrze odkaz Jana Husa šířil i dále do východní Evropy. S nástupem Habsburků na český trůn se český kulturní vliv začlenil do středoevropského milieu podunajské monarchie, kdežto obrozenecké snahy a boj za vlastní identitu nás pojí kupříkladu s jihovýchodní Evropou. Kontext první a druhé světové války propojuje české osudy s celou Evropou. A mezitím, za krátkého období první republiky, navazujeme užší kulturní kontakty zejména s Francií a Anglií. Kdežto vývoj po druhé světové válce nás na čtyřicet let uzavřel do tzv. východního bloku. Z něj česká kultura v rámci postmoderny, multikulturalismu, Evropské unie či šířeji euroatlantismu překročila snad všechny světové hranice.

Velký přínos osobnosti Dionýze Ďurišina spatřujeme v tom, že svým bádáním v oblasti meziliterárnosti a meziliterárních společenství dokázal vytvořit nosnou teorii, která vychází vstříc širšímu evropskému i celosvětovému kontextu a akceptuje právě vztahy „nad rámec“ a „za hranicemi“ dřívějšími teoriemi vykázaných prostorů a tradic.

Vždyť zjistíme-li zákonitosti platící pro specifické meziliterární společenství česko-slovenských literatur, můžeme je systematizovat a použít pro lepší pochopení zákonitostí formující meziliterární společenství literatur indických či afrických frankofonních literatur a takto můžeme pokračovat až ke konečné jednotce světové literatury.

Co je dnes ještě vzácnější – Ďurišin a jeho tým vycházejí ze systematického a seriózního výzkumu a nikoliv z tendencí módního multikulturalismu (který je tehdy ještě nemohl zastihnout) a všeproopojující postmoderny (která se v té době teprve rodila).

Koncept meziliterárních společenství, který se vyvíjel takřka den ze dne, nabývá rozměrů, které vždy Ďurišin usiloval zaštitit jednotným teoretickým rámcem. Z dnešního pohledu je patrné, že celý koncept je až přesycen pojmy, z nichž mnohé již postrádají platnost a smysl. To však byl nutný efekt při postulování zcela nové terminologie, jež měla být vymezena systémově a jednoznačně, tak aby ani na mezinárodním vědeckém poli nedocházelo k terminologickým nedorozuměním a zkreslením vlivem špatného porozumění či výkladu určitého pojmu. U komparatistického konceptu, který má styčné plochy

s kulturní antropologií, sociologií, historií a dalšími humanitními směry, je taková terminologická obezřetnost na místě. Proto Ďurišin vždy vyžadoval naprostou věrnost metodě. Neprojevoval se však pouze jako typ dogmatického badatele, byl zároveň příkladem vědce, který k předmětu zkoumání přistupuje s entusiasmem.

„Právom možno povedať, že svetová literatúra je ‚učiteľka života‘ umeleckej literatúry a slovesného umenia. Je to priam nevyčerpatel'ny arzenál ideových, tematických, štylistických a iných tvorivých postupov a prostriedkov. Je to literárnoteoretické, historické i celkom praktické zhrnutie nesmierne veľkého a rozmanitého bohatstva, ktoré ľudstvo nahromadilo, vytvorilo a stále vytvára vo svojom úsilí o umelecky štylizované zachytenie podstaty sveta a ľudského bytia. Je to výsledok schopnosti človeka vidieť skutočnosť v jej mnohorakosti, schopnosti tvorivo a nenapodobiteľne sa tejto skutočnosti zmocňovať. Svetová literatúra je dobrodružstvom poznávania mohutnej sily a vnútornej uspôsobenosti vyjadriť esenciálnu podstatu vecí a života v najširšom zmysle slova, uspôsobenosti špecificky sa so zobrazovanými javmi stotožniť a splynúť.“³⁹

Kombinace těchto dvou vlastností sloučených v osobnosti jednoho badatele dala vzniknout koncepci, kterou slavista Ivo Pospíšil označil za „nejobjektivnější, ale také nejutopičtější projekt světové literatury.“⁴⁰ Shrnul tak myšlenku, kterou publikoval o něco dříve ve sborníku *Opera Slavica III*:

„Dnes je zvykem používat slovo ‚utopie‘ spíše pejorativně a dávat přednost pragmatismu a tzv. střízlivosti. Současně si však neuvědomujeme, že ‚neutilitární‘ studium těchto zákonitostí, tedy zákonitostí meziliterárních společenství, je cenné samo o sobě, i když dějiny světové literatury jako takové nevzniknou. Z Ďurišinoва projektu vyzařuje sebedůvěra a jistota vlastní cesty, která je pevná.“⁴¹

Ďurišinovo úsilí je nanejvýš provokativní, protože vyzývání k tak zásadní obnově a přehodnocení literární komparatistiky a vůbec literární vědy (s celou její metodologií a terminologií) je v konečném důsledku jasnou výzvou

³⁹ *Čo je svetová literatúra?*, s. 12.

⁴⁰ Pospíšil, I.(ved.): *Světové literatury 20. století v kostce*, Praha: Libri, 1999, s. 213.

⁴¹ Pospíšil, I.: Utopičnost a hlubinnost literární vědy (Meditace in margine projektu Dionýze Ďurišino), In: *Opera Slavica III*, Brno: Ústav slavistiky Filosofické fakulty Masarykovy univerzity, 1993, 1, s. 45/46.

k přehodnocení mnoha zaběhnutých a pohodlných „výdobytků“ evropského myšlení.

Mluvili jsme o badatelských zásadách a entusiastickém přístupu Dionýze Ďurišina, člen jeho badatelského týmu S. D. Serebrianyj zmiňuje ještě jeden, možná zásadní, zdroj Ďurišinoва vědeckého vývoje. Tak, jako není náhodou, že u zrodu postkoloniálních studií, s nimiž má Ďurišinovo vědecké směřování mnoho styčných ploch, stáli autoři pocházející z oblastí evropského koloniálního vlivu (Indie, Martinik, Palestina), zřejmě není náhodou, že koncepci zvláštních meziliterárních společenství „vytyčili právě slovenští vědci prostřednictvím projektu Dionýze Ďurišina. Historická zkušenost Slováků, kteří žili po staletí na křižovatce rozličných kulturních vlivů, se těžko vtěsnává do načrtnutého schématu (‘národ’ – ‘národní literatura’) a svědčí o tom, že vzájemné vztahy mezi lidskými společenstvími a souhrnem textů (literaturami) mohou být mnohem složitější a mnohotvárnější.“⁴²

Handicapem mnohých úsilí doby normalizace byla izolace od Západu, postihla i Ďurišinovo dílo. Ač *Osobitné meziliterárne spoločenstvá* vycházela povětšinou ve slovensko-francouzské jazykové verzi (některé díly pak mají i ruskou mutaci), nepodařilo se Ďurišinovi navázat spolupráci se západními literárními vědci. Přispěvatelé do jeho kolektivních sborníků jsou výlučně Slováci, Češi, Maďaři, silně jsou zastoupeni ruští (sovětští) badatelé. Až v sedmém svazku *Osobitných meziliterárnych spoločenstev*, za který Ďurišin považoval *Stredoeurópske meziliterárne centrismy*, se připojují dva italské badatelé. To je ovšem málo. Ďurišin chtěl stavět novou literární vědu, novou komparatistiku na tradici slavistiky, k tomu by však potřeboval rovněž „uznání“ Západu, zejména Francie, jakožto kolébky moderní srovnávací literatury, a Anglie, komparatistické hegemonie. Ty však zůstaly podnětným výzkumem slovenského slavisty a komparatisty nedotčeny. Domníváme se, že přístup k meziliterárním společenstvím si vyžaduje „meziliterární“, a tedy mezinárodní úroveň a v této společné věci byla východní i západní literární věda ochuzena o spolupráci se stranou druhou, tou za železnou oponou.

⁴² *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I*, s. 230.

Badatelské otázky, které Ďurišin pokládá a které řeší nejen v šesti svazcích *Osobitné meziliterárne spoločenstvá*, jsou systémové a obecné a dnes již nemůže být pochyb o tom, že měly své místo v soudobém světovém kontextu uvažování o literatuře i kultuře. Zmínili jsme úzkou provázanost a časovou souběžnost teorií literárních centrismů a postkoloniálních studií, načrtnuli jsme i přesahy k historii a etnografii. Zaměříme-li pozornost pouze na oblast literatury a literární vědy, respektive komparatistiky, zjistíme, že ve stejném čase si stejně závažné otázky kladou i jiní komparatisté. Belgický afrikanista Albert S. Gérard v knize *Contexts of African literature* proklamuje nutnost nového mezikulturního komparativního náhledu a prezentuje myšlenky, jež můžeme považovat za belgický pendant k teorii meziliterárních společenství, aplikovaný na konkrétní prostor afrických literatur.

„Ať už zvolíme jakoukoliv teorii, je naprosto zřejmé, že národní literatury většiny afrických států nemohou být studovány jinak než skrze translingvistický přístup, který je vlastní komparatistům.“⁴³

S Gérardem konvenují i závěry již citovaného španělského komparatisty Claudia Guilléna, který jako jeden z mála neslovanských badatelů reflektoval Ďurišinovo úsilí a oceňoval jeho vymezení pozice a cílů literární komparatistiky.

V jeho díle *Mezi jednotou a růzností* nalezneme také zajímavý polemický postřeh k Ďurišinovým badatelským východiskům. Podle Guilléna Ďurišin sice vycházel z Veselovského historické poetiky, „představoval si ovšem poetiku „čistě induktivní, „objasnění podstaty poezie prostřednictvím jejích dějin“, a ne vzájemné dotazování a přinášení důkazů [...].“⁴⁴ Claudio Guillén své myšlenky a závěry prezentované v četných knihách a studiích dokládá vždy „důkazy“, jež získal zevrubnou analýzou literárních textů, často z rozličných jazykových prostředí. Svou poznámkou poukazuje na odlišný přístup slovenského badatele, tedy že Ďurišin pracuje čistě s teoretickými koncepty, tedy s poetikou, nikoliv s poezií. Guillén sice vychází ze znalosti Ďurišinových v podstatě raných prací, zdá se však, že vystihl rys, který se promítá i do pozdějšího konceptu *Osobitných*

⁴³ Gérard, S. A.: *Contexts of African Literature*, Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 1990, s. 74. [Překl. z angl.]

⁴⁴ *Mezi jednotou a růzností*, s. 90.

meziliterárních spoločenstiev, a k němuž směřuje svou kritickou výtku i slavista a komparatista Ivo Pospíšil.

„V Ďurišinově koncepci zeje určité bílé místo dané rozpojením artefaktu a jeho společenským a areálovým fungováním ve větších celcích, že se nelze domnívat, že se korpus literárních textů pohybuje na nějaké prostorové orbitě jen působením vnějších sil, ale také vnitřním pnutím uvnitř, že tudíž nelze abstrahovat od poetické struktury uměleckého díla.“⁴⁵ Pospíšil proto navrhuje „realizaci meziliterárnosti přímo v jednotlivých uměleckých dílech na úrovni tematické a tvarové výstavby“⁴⁶ a zavádí pro tuto realizaci pojem *interpoeticita*.

Guillén to označuje neterminologicky jako „dotazování a přinášení důkazů“ – tedy dotazování po konkrétních literárních textech a objasňování skrze důkazy z nich čerpaných.

Druhá nejzávažnější výtkou meziliterárním spoločenstvím směřovala k „mezinárodnosti“ celého konceptu. Tuto výtku či spíše obavu vyslovil, jak dokládá Ivo Pospíšil, René Wellek, když konstatoval, že zkoumání meziliterárních spoločenství vyžaduje obrovské jazykové kompetence, zahrnující mimo znalosti evropských jazyků také znalost jazyků orientálních, jež však nová generace komparatistů bude sotva s to nabýt.⁴⁷

Každý teoretik vytváří utopii či ideál. A ten bude s realitou v rozporu vždy, či spíše v opozici realitě. Jistěže výtkou Reného Welleka je opodstatněná, protože realistická svou prognózou, a tím snad pravdivá. Stejně tak pravdivý je však závěr následující pasáže z knihy *Comparaison n'est pas raison* (1963) Ďurišinoва inspirátora René Étiemble, závěr, který je rovněž opodstatněný a pravdivý, k němuž se však Étiemble příznačně propracovává skrze sen:

„Ústav, o němž sním, by zahrnoval helénisty a latinisty, ale i sumerology a egyptology, ale i slavisty, specialisty na hindštinu a bengálštinu, sinology, germanisty a romanisty, ale i znalce semitských jazyků, lidi znalé literatur ugrofinských, turko-mongolských, drávidských, a nezapomínám na japonštinu! Vše v dějinách literatur spolu souvisí a nikdy žádné literatuře neporozumí –

⁴⁵ Pospíšil, I.: *Kurz svetovej literatúry I.*

⁴⁶ Pospíšil, I.: Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti. In: Pospíšil, I. – Kšicová, D. (eds.): *Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek*, Brno: Ústav slavistiky FF MU, 1998, s. 49/50.

⁴⁷ Pospíšil, I.: *Kurz svetovej literatúry I.*

mluvím o porozumění – ten, kdo bude mít jen chabé ponětí o dosti velkém počtu těch druhých.“⁴⁸

Závěr Ďurišinova úsilí stigmatizuje jakási přerývka. V mnohých bodech svou teorii zvláštních meziliterárních společenství dokládal příkladem mnohonárodního (polyliterárního) komplexu sovětských a socialistických literatur. Rozpad sovětského bloku ho „připravil“ o podnětný materiál tohoto areálu a zároveň o silnou badatelskou základnu sovětských spoluparcovníků, jejichž jména dnes upadla vesměs v zapomnění.

Rozpad Východního bloku jeho teorie ještě ustály (tři díly *Osobitných meziliterárných spoločenstev* vycházejí až po roce 1991), v roce 1997 však Dionýz Ďurišin umírá a s ním jako by se odmlčelo i jeho dílo. Hrstka jeho pokračovatelů z řad slovenských a českých badatelů se nedokáže stmelit v jednotný tým. A tak po Ďurišinově smrti můžeme zaznamenat pouze ojedinělé pokusy o rozvíjení či aplikaci teorie meziliterárních společenství. Vedle již mnohokrát zmiňovaného Ivo Pospíšila je snad nejvýraznějším nástupcem balkanolog Ivan Dorovský, který dále rozvíjí terminologii (např. Ďurišino pojetí bilingvismu) i aplikaci meziliterárnosti ve svých balkánských a mediteránních studiích.

2.1 Meziliterární společenství subsaharské Afriky

Každé meziliterární společenství je specifické, každé z nich je formováno jinými literárními i mimoliterárními procesy či rozdílnými poměry těchto procesů. Dionýz Ďurišin v *Osobitných meziliterárných spoločenstvách* i v jiných pracích stanoví jako jedinou možnost metodologického uchopení jednotky světové literatury průzkum a charakteristiku co největšího počtu, nejlépe všech, meziliterárních společenství. Proto se jednotlivé svazky *Osobitných meziliterárných spoločenstiev* věnují vždy konkrétní oblasti bádání. Pozornost je tak zaměřena na meziliterární společenství slovanských literatur, balkánských

⁴⁸ Citace převzata z: Guillén, C.: *Mezi jednotou a růzností*, s. 95.

literatur, zvláštní meziliterární společenství sovětských literatur atd. Čtvrtý svazek je z poloviny věnován literaturám subsaharské Afriky.

Zkoumání každého, zvláště neevropského, meziliterárního společenství vyvolává nové otázky a úkoly, které mohou vést k ujasnění či přehodnocení postojů literární vědy. Moderní úvahy o africké literatuře mají společný základ v odmítnutí západoevropské literární teorie jako relevantního nástroje při poznávání zákonitostí literatury afrického kontinentu. Pokud po přehodnocení či odvržení eurocentrických postojů volají sinologové a indologové, není překvapující, že se k nim přidávají právě afrikanisté. Ruská afrikanistka I. D. Nikiforovová v úvodu svého příspěvku do čtvrtého svazku *Osobitných meziliterárných spoločenstiev* píše:

„Současný vývoj literatury v zemích Afriky není možné v celé řadě jeho momentů charakterizovat za použití obvyklých literárněvědných kategorií, které se v podstatě opírají o výsledky zkoumání západních literatur. Teoreticky objasnit tento vývoj znamená rozšířit a do jisté míry transformovat zakořeněné představy o základních parametrech.“⁴⁹

Neevropská meziliterární společenství dokáží tradiční, evropskou, literární vědu znejistit nejvýrazněji. Toto znejistění je ovšem ve svém důsledku nutným krokem k transformaci literární vědy směrem ke světové, ne pouze západoeuroamerické literární vědě a světové literatuře.

V následujících kapitolách obhlédneme prostor meziliterárního společenství subsaharské Afriky, zaměříme se přitom zejména na její frankofonní část. I tak je pole našeho zájmu stále velmi široké, v souladu s předchozí částí naší práce pojednávající o teorii zvláštních meziliterárních společenství se omezíme na stanovení základní dynamiky vztahů v rámci sledovaného meziliterárního společenství, tak jak bylo pojednáno výše v *kapitole 1.5*. Zohledníme zejména administrativně-politický faktor, který je pro zvláštní meziliterární společenství zásadní. Nemůžeme však pominout ani hledisko jazykové, etnické či geografické.

S naší snahou charakterizovat daná meziliterární společenství souvisí (kromě výše citovaného příspěvku I. D. Nikiforovové) studie další ruské afrikanistky N. D. Lachovské, která je zaměřena na frankofonní románovou

⁴⁹ *Osobitné meziliterárne spoločenstvá IV*, s. 43.

tvorbu meziliterárního společenství tropické Afriky. Přihlédneme i ke dvěma studiím věnujícím se lusofonní literatuře daného regionu a literatuře jihoafrické. Všechny tyto studie tvoří součást již připomínaného čtvrtého svazku *Osobitných meziliterárních spoločenstiev*. Monografických prací a další sekundární literatury o africké literatuře je v Československu od 80. let 20. století poskrovnu. Kromě řady starších prací českých afrikanistů a odborníků na africkou literaturu, které vesměs vyšly v 60. a 70. letech, se ve svém výkladu opíráme rovněž o sekundární literaturu zahraniční – francouzskou a anglickou, v rámci níž se odvíjela vždy nejplodnější diskuse na téma afrických literatur.

2.2 Zvláštní meziliterární společenství subsaharské frankofonní Afriky. Vymezení pojmu

V rámci prostoru Afriky se setkáváme s velmi pestrým rozvržením vztahů mezi jazykem, jeho územním rozšířením a etnickou příslušností jeho uživatelů. Na základě poměru těchto vztahů můžeme rozlišit hned několik typů meziliterárních společenství. Jihoafrická republika je případem společenství, v němž na jednom území vedle sebe žije mnoho etnik a každé užívá vlastního jazyka. Severoafrický Maghreb je příkladem meziliterárního společenství, v rámci nějž jedno etnikum (arabského původu) užívá více jazyků – zejména arabštinu a francouzštinu.⁵⁰ Vedle těchto dvou typů koexistence základních faktorů je v Africe vlivem koloniálních evropských výbojů rozšířen třetí typ meziliterárního společenství, a to ten, kdy jeden jazyk, jazyk evropské koloniální metropole, plní v rámci jednoho etnicky rozmanitého území integrační funkci. Převážně taková situace panuje ve většině zemí „střední“, tropické Afriky, kterou dnes řadíme k frankofonnímu a anglofonnímu areálu.

Snad ani neexistuje kout světa, který by bylo tak těžké vymezit. V četných literárních, sociologických i historických výkladech se střídají přídomy „černá“, „tropická“, „střední“ „subsaharská“ a jiná Afrika, přičemž tato označení spíše

⁵⁰ Nesmíme ovšem opomenout původní severoafrické obyvatelstvo – Berbery, kteří ovšem vesměs buď před Araby ustoupili dále na západ, nebo od nich převzali islám a s ním arabský jazyk i arabské písmo.

zamlžují, o kterou část Afriky se vlastně jedná. V Praze vychází roku 1972 monografie s názvem *Literatura černé Afriky* a o pět let později básnická antologie *Černý Orfeus*, s podtitulem *Moderní poezie tropické Afriky*. Nedávno vydal přední francouzský odborník na oblast africké literatury Jacques Chevrier „antologii černošství“ s názvem *La littérature africaine* a o něco málo dříve belgická literární historička Lilyan Kestelootová vydává obsáhlou monografii s názvem *Histoire de la littérature négro-africaine*.

Je zřejmé, že žádný z názvů není přesný a není ani natolik zažitý, abychom jej mohli pro účely této práce přijmout za směrodatný. Je ovšem nutné vymezit předmět našeho studia; Dionýz Ďurišin zdůrazňoval význam administrativního hlediska při uvažování o meziliterárních společenstvích a pro charakteristiku literární Afriky je toto hledisko skutečně jediným relevantním.

Literatura, o níž především budou následující kapitoly pojednávat, je literatura dvou bývalých francouzských koloniálních oblastí, kterými byly Francouzská západní Afrika (L’Afrique-Occidentale française; AOF) a Francouzská rovníková (centrální) Afrika (L’Afrique-Équatoriale française; AEF). V dnešním rozložení světa se jedná konkrétně o tyto africké státy: Čad, Benin, Burkina Faso, Gabon, Guinea, Kongo, Mali, Mauritánie, Niger, Pobřeží slonoviny, Senegal a Středoafriická republika. K těmto zemím řadíme další dnešní státy Togo a Kamerun, dvě bývalé německé kolonie, jež byly po první světové válce vyhlášeny mandátním územím Společnosti národů a předány pod britskou a francouzskou správu.⁵¹ K zemím africké subsaharské frankofonie patří také bývalé belgické kolonie – dnešní Demokratická republika Kongo a republiky Rwanda a Burundi. Běžně se k africké subsaharské Africe řadí i ostrovní Madagaskarská republika, Mauritius a rovněž Réunion (dodnes francouzský zámořský departement), jež leží v Indickém oceánu.⁵²

Subsaharskou oblast ovšem ani z literárněvědného hlediska nelze vnímat odděleně od dalších francouzských koloniálních držav. Kupříkladu na vývoj

⁵¹ Britská, západní část bývalého Togolandu se později připojila k dnešní Ghaně, východní část, Francouzské Togo, získalo roku 1960 nezávislost jako Republika Togo. Kamerun byl mezi Francií a Anglií rozdělen v poměru 4:1, roku 1960 získalo celé území nezávislost, obyvatelé anglofonní menšiny ovšem stále usilují o připojení k sousední Nigérii.

⁵² Další bývalá francouzská koloniální území při jihovýchodním pobřeží Afriky: ostrovní federativní republiku Komory a ostrov Mayotte (dodnes francouzské zámořské teritorium), stejně jako východoafrické Džibutsko (rovněž bývalá francouzská kolonie) zmiňujeme pro úplnost a také proto, že se v budoucnu mohou stát integrální součástí literárního dění sledované oblasti.

panafrického hnutí *négritude* měli vliv zejména autoři z karibských Malých Antil. Tvůrčí inspiraci i kořeny sdílela subsaharská oblast rovněž s černošskými potomky bývalých otroků z USA i Kanady. Dále musíme vzít v potaz, že frankofonní literatura vymezené oblasti byla úzce provázána i se sousedními anglofonními a lusofonními africkými literaturami, stejně jako s frankofonní oblastí Maghrebu. V našem výkladu budeme mnohdy reflektovat i tyto oblasti, jádrem však zůstávají výše konkrétně jmenované země, jež budeme souhrnně označovat pojmem subsaharská frankofonní Afrika, protože toto označení zahrnuje hlavní faktory určující meziliterární společenství: Geografické hledisko odráží pojem „subsaharská“, v termínu „frankofonní“ se snoubí jazykový faktor s administrativně-politickým faktorem, protože v Africe jsou frankofonní ty země, které byly Francií (a tedy „ve francouzštině“) kolonizovány či spravovány.

Tím také přesně vymezujeme předmět našeho zájmu, kterým je zvláštní meziliterární společenství subsaharské frankofonní Afriky či subsaharské frankofonní zvláštní meziliterární společenství.

2.3 Kořeny polyliterárnosti subsaharských meziliterárních společenství

V subsaharské Africe počaly evropské jazyky klíčit v souvislosti s novověkými evropskými zámořskými výpravami. Zprvu zejména portugalští mořeplavci budovali při africkém pobřeží osady a pevnosti, které sloužily jako strategická přístaviště na cestě kolem dlouhého afrického pobřeží do Indie. V zápětí se rozmáhá obchod s otroky a k přístavištím přibývají na západoafrickém pobřeží sídla, která jsou centry obchodu s otroky, plodinami a surovinami. V 17. století zakládají v jižní Africe své osady holandské přistěhovalci, kteří ve své nové domovině dávají vzniknout dalšímu germánskému jazyku – afrikánštině. Skutečný koloniální rozmach je spojován až s nástupem průmyslové revoluce v poslední čtvrtině 19. století, kdy si evropské mocnosti v honbě za surovinami pro domácí rozvinutý průmysl rozparcelovaly Afriku na sféry vlivu a podnikaly expanze hluboko do afrického vnitrozemí. Kolonizačním předvojem byly misie,

kteře již od 15. století šířily spolu s křesťanstvím na africkém kontinentě i evropské jazyky.

Počátek existence meziliterárních společenství dnešního typu můžeme v subsaharské Africe stanovit do nedávné minulosti – přibližně do 30. let 20. století. Tehdy se vedle vlastních literárních tradic jazyků tropické Afriky (nejznámější z nich byla psána ve vajsčém písmu) a literárních tradic, které našly své vyjádření již ve středověku v arabském písmu převzatém od rozvinuté islámské kultury, začínají rychle rozvíjet i nové formy literárního projevu. V Africe se rodí literatura, jejíž existence se zakládá na bytostném spojení s evropským prostředím.⁵³ Právě v tomto období nalézáme kořeny africké polyliterárnosti, kdy v rámci jednoho území vznikají literatury ve více jazycích i písmech.

Živnou půdou pro nové literární tradice byla africká území pod britskou koloniální správou, jež se v přístupu ke kolonizovaným územím podstatně lišila od přístupu ostatních evropských metropolí. A. B. Fafunwa, odborník na oblast vzdělávání v Africe, k tomu poznamenává:

„Sledujeme-li postavení Anglie v Nigérii či v dalších afrických zemích, které zažily britskou koloniální minulost, měli bychom si uvědomit, že narozdíl od Francouzů, Španělů, Portugalců a částečně i Němců, Britové podporovali základní vzdělávání v místních jazycích.“⁵⁴

A k této problematice ještě z předmluvy Vladimíra Klímy k monografii *Literatura černé Afriky*:

⁵³ Pro časové zakotvení prezentovaných úvah: V angličtině vychází roku 1911 první afrických román *Ethiopia Unbound: Studies in Race Emancipation* spisovatele Josepha Ephraima Casely-Hayforda (jež rovněž vystupoval pod jménem Ekra-Agiman) původem z dnešní Ghany. Francouzština svůj první africký román datuje do roku 1921, jedná se o román *Batouala*, s podtitulem „opravdový černošský román“, jež napsal původem guinejský spisovatel René Maran. Francouzi odvozují počátek africké literatury psané francouzsky právě od tohoto románu (srov. Chevrier: *La littérature afr.*, s. 13), my ovšem musíme dodat, že René Maran ještě před tímto románem vydal ve francouzštině dvě básnické sbírky (1909 a 1912). Pozornost francouzského publika však zaujal africký autor až svým románem, za nějž téhož roku obdržel prestižní Goncourtovu cenu. Chceme zde jen připomenout, že oběma výše vzpomínaným románům předcházela v Africe tvorba časopisecká, básnická a esejistická, která byla psána již v evropských jazycích či evropským písmem. Pokládání románu za základ literatury je projevem eurocentrismu.

⁵⁴ Citace A. B. Fafunwi převzata z: Hnízdo, B.: *The Role of English in Africa: Linguistic Imperialism or a National Identity Factor?*. In: *Viva Africa 2007*, Plzeň: Dryada 2007, s. 198. [Překl. z angl.]

„Ve francouzských koloniích byla řeč, celé věky tříbená a vybrušovaná Akademií, povinná už od ‚kašičky‘, zatímco angličtina se v britských koloniích stávala nepostradatelnou teprve na středním školském stupni.“⁵⁵

Britové nepovažovali kolonie za přímou součást britského státu a upřednostňovali v nich nepřímou vládu, do níž dosazovali původní obyvatelé, které vzdělávali v angličtině i v původních jazycích, kdežto Francie považovala kolonie za zámořskou součást svého území, udělila jim statut departementů a vytvořila v nich správní síť složenou výhradně z generálních guvernérů a guvernérů – Francouzů jmenovaných pařížským Ministerstvem pro kolonie.

Významným důsledkem vstřícnějšího koloniálního přístupu Britů bylo etablování velmi rozmanitého literárního prostředí, jenž sestávalo z celé řady literatur tradičních jazyků zapisovaných adaptovanou latinkou, tak i z anglicky psané literatury z pera afrických absolventů britských škol, ale též z literatur psaných v nejrozmanitějších formách *Pidgin English* – jazykových kombinací angličtiny a domorodého jazyka.

Na francouzských, španělských a portugalských územích byla od počátku kolonizace místo jazykové a literární plurality nekompromisně prosazována unifikovaná komunikace v jazyce metropole. Belgičané vedle výuky francouzštiny a ve francouzštině rovněž povolovali a podporovali výuku v původních afrických jazycích.

Jak dokládá Petr Zima ve zmíněné monografii *Literatura černé Afriky*, paralelní existence dvou literárních tradic na anglofonních územích ovlivňuje zpětně i literaturu psanou anglicky a dokonce její vazby k literaturám frankofonním či lusofonním.

„Zatímco literatura psaná francouzsky nebo portugalsky nemá vlastně literární konkurenty a existuje jaksí v pozici literárně výlučné, v případě literatury psané anglicky tomu zdaleka tak není. [...] Rozdílnost literární situace v územích frankofonních a anglofonních přináší s sebou pochopitelně i komplikace v jejich vzájemných vztazích. [...] celková afinita k literárním i kulturním Mekám

⁵⁵ Klíma, Vl. (ed.): *Černý Orfeus. Moderní poezie tropické Afriky*, Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 15.

příslušných metropolí přináší s sebou řadu problémů, potíží i vzájemných nechutenství.⁵⁶

Pro zachování objektivity je třeba připomenout, že v Africe je dodnes větší množství těch jazyků, které v Evropě neslyšíme či lépe: nemůžeme slyšet, neboť, jak poznamenává ruská afrikanistka I. D. Nikiforovová, literatury v evropských jazycích a „literatury v jazycích tropické Afriky tvoří jen ostrůvky písemné slovesnosti ve velkém moři afrických jazyků bez písennictví.“⁵⁷

2.4 Další vývoj subsaharských meziliterárních společenství

Pro vývoj afrických polyliterárních společenství je nadále charakteristické nebývale rychlé tempo vývoje. I. D. Nikiforovová k tomu poznamenává:

„Současné africké literatury jsou bezprostředním výplodem toho prudkého skoku z tradičního světa do světa současného, který se v Africe uskutečňuje jen po dobu jednoho století.“⁵⁸ Prudký vývoj africké literatury je pochopitelně odrazem převratných a náhlých změn, které Afrika prodělává v politické, sociální a umělecké sféře v průběhu 20. století.

Přelomovým rokem byl rok 1960, kdy mnoho evropských kolonií na území Afriky získalo nezávislost a vyhlásilo samostatné svobodné státy. Od tzv. Roku Afriky nás letos dělí právě 50 let, které pro africkou společnost představovaly půlstoletí prudké transformace. Z kulturního hlediska Afrika přechází ze stádia rodovo-kmenového ke kultuře městské, od folklóru k písennictví typu rozvinuté světové literatury. Specifikem africké extrémně krátké transformace je, že jednotlivé etapy se nestřídají či nenahrazují jedna druhou, nýbrž že vedle sebe existují a rozvíjí se všechna vývojová stádia slovesného (i dalších) umění.⁵⁹ Afrika je kontrastním kulturním prostředím,

⁵⁶ Klíma, V. – Růžička, K. F. – Zima, P.: *Literatura černé Afriky*, Praha: Orbis, 1972. s. 22.

⁵⁷ Nikiforovová, I. D.: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá IV*, s. 50.

⁵⁸ Nikiforovová: Tamtéž, s. 46. Není bez zajímavosti, že podobně prudký zvrat, spojený s Evropou, zažila Afrika již v 19. století, když byla během několika málo let (zejména mezi lety 1880 až 1890 a definitivně do začátku první světové války) rozparcelována na sféry vlivu evropskými mocnostmi.

⁵⁹ Tamtéž, s. 49.

v rámci jehož meziliterárních společenstev najdeme vedle sebe stále živou tradiční ústní slovesnost i romány řazené ke kánonu soudobé světové literatury.⁶⁰

V tom lze spatřovat také velmi inspirativní pobídku pro literární vědu. V případě afrických literatur psaných evropským jazykem či evropským písmem můžeme (o něco lépe generace badatelů před námi) být v podstatě přímými svědky nejen vývoje, ale i zrodu literatury, zrodu písemnictví, od prvních průkopnických textů, jejichž hodnotovým odkazem je především fakt, že vůbec vznikly, po moderní literaturu nejnovějších vývojových trendů. Afrika z literárněvědného hlediska skýtá bohatý a ne příliš prozkoumaný či plnohodnotně doceněný materiál, který nám může mnohé prozradit nejen o meziliterárních společenstvích, ale vůbec o genezi literatury, o principech a mechanismech, které její vznik podněcují a které ovlivňují její vývoj. Máme na mysli vliv technologií na podobu literárního vývoje, dále zrod, zrání i úpadek literárních žánrů, druhů a směrů, otázky translologie a mnoho dalších. Podnětů, které meziliterární společenství afrických literatur skýtají, je celá dlouhá řada.

Právě v období těsně po vyhlášení nezávislosti mnoha afrických bývalých kolonií plní nezastupitelnou roli evropský jazyk jako prostředek integrační i prostředek kontaktu se světem. Při formování vlastní identity mnozí spisovatelé té doby poukazují na nutnost oslovovat auditorium širší, než je etnikum, z něhož pocházejí. V té době také literatury v evropských jazycích „nastolují pokrokové společenské idey nejdříve než politici nebo tisk, a tak se stávají nevyhnutelným komponentem procesu sociální obnovy.“⁶¹

Symptodem doby přechodu od koloniální správy po nezávislost byl spisovatel-politik. Za všechny jeden z čelních představitelů literárního a myšlenkového hnutí *négritude*, básník Léopold Sédar Senghor, jenž se stal prvním prezidentem svobodného Senegalu, či významný spisovatel a esejista Henri Lopès, jenž v 60. a 70. letech zastával pozici konžského ministra školství, poté ministra zahraničních věcí a následně působil ve funkci premiéra Konga.

Brzy se začíná v osvobozené Africe, podle Nikiforovové, rýsovat důležitý trend. Tam, kde vedle sebe existují jazyk evropský a místní, se etabluje rozdílná

⁶⁰ Takovými jsou jistě romány a povídky anglicky píšících literátů Wole Soyinky, Bena Okriho, Nadine Gordimerové či z francouzských děl básně Tchicayai U Tam'siho, romány Ahmadoua Kouroumy, Alaina Mabanckoua ad.

⁶¹ Nikiforovová: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá IV*, s. 53.

funkce obou jazyků. Literatura psaná anglicky či francouzsky oslovuje vzdělanější publikum a tíhne k novým tématům – důležitým tématem africké literatury psané v evropských jazycích je v době po získání nezávislosti téma sjednocení. Kdežto literatura v tradičních jazycích plní komplementární funkci pro nevzdělané a také zastává úlohu jakési zásobárny tradičnosti. Je to literatura, která má „adaptovat masu na nezvyklé sociální podmínky rychle rostoucích měst s různými rasami, v kterých už neplatí tradiční morálka.“⁶²

2.4.1 Jazyk, nakladatel, publikum

I když můžeme v dílech afrických autorů sledovat jisté opakující se trendy ve vztahu evropského a původního jazyka ke zvoleným literárním tématům, nelze jim zdaleka podřizovat všechna díla:

V roce 1952 vyšla kniha *Piják palmového vína*⁶³, prvotina nigerijského spisovatele Amose Tutuoly, jež je specifická právě napětím mezi dějem a jazykem vyprávění. Příběh vycházející z tradiční jorubské mytologie je podáván v afrikanizované formě angličtiny. Podle Petra Zimy „jde spíše o jakousi do anglických vazeb doslova přeloženou jorubštinu, zachycenou v její mluvené formě s minimální hypotaxí, vyprávěcím stylem lidových pohádek.“ Z jazykového hlediska se tedy text pohybuje na přechodu mezi tradicí a „světovostí“. *Piják palmového vína* byl jedním z těch příběhů, které byly v nepřeberném množství distribuovány na afrických tržištích, jemuž se ovšem „zvláštním osudem a snad i iniciativou autorovou“⁶⁴ dostalo možnosti vydání u prestižního nakladatelství v Londýně a tím i pozornosti britských intelektuálních kruhů.

Ve stejné době jako *Piják palmového vína* vychází román *Černé dítě*⁶⁵, jehož autorem je guinejský spisovatel Camara Laye. Námětem knihy je život na guinejském venkově líčený jako vzpomínky na idylu autorova dětství a dospívání ukončeného rituálním iniciačním obřadem a odchodem do města, následně

⁶² Nikiforovová: Tamtéž, s. 50/51.

⁶³ *The Palm Wine Drinkard*, London: Faber and Faber, 1952 (čes. 1966, reed. 1998).

⁶⁴ *Literatura černé Afriky*, s. 186/187.

⁶⁵ *L'Enfant noir*, Paris: Plon, 1953 (čes. 1967).

odletem do Francie. Jazykem vyprávění, francouzština, a místem vydání, Paříž, se autor zaměřuje jednoznačně na francouzské obecnstvo.

Z příkladu obou uvedených románů vyplývá, že významových odstínů provázejících volbu jazyka je celá řada, a funkce jazyka v subsaharských meziliterárních společenstvích tedy není zdaleka pouze bipolární, jak naznačuje Nikiforovová.

Zároveň nás obě uvedená díla odkazují k dalším faktorům, které se rozhodujícím způsobem podílejí na formování i recepci africké literatury. Jedním z nejdůležitějších je výběr nakladatele. Od něj se odvozuje publikum, které vydávaná kniha osloví, a tím i úspěch, kterého autor může dosáhnout. Publikační možnosti ovlivňují africkou literaturu natolik, že ji v podstatě rozdělují na literatury dvě či dvojí, jak uvádí i pařížský profesor frankofonní literatury Papa Samba Diop:

„Existuje dvojí africká literatura ve francouzštině – ta , která vzniká na africké půdě a je distribuována na místě, a ta, kterou produkují evropská nakladatelství, a jež pak může těžit z rychlé a masivní distribuční sítě, jakou disponují moderní státy. [...] Jejich úspěch [autorů z Afriky, ale i z Karibiku, Guayany] značně kolísá podle toho, jestli jejich texty vycházejí doma či v Evropě.“⁶⁶

Rozdíly v možnostech a účincích jednotlivých tvůrčích a distribučních strategií pocítují autoři i čtenářské publikum. Každá kniha vydaná v Evropě nemá pochopitelně zaručen úspěch. Jejich přijetí publikem významně předurčuje i to, vyjde-li v evropském nakladatelství zaměřeném výhradně na africkou tvorbu (*Présence africaine* v Paříži), popřípadě v „africké“ edici či řadě velkého a uznávaného nakladatelského domu (edice *Continents noirs* pařížského nakladatelství *Gallimard*) či v regionálně nevyhraněné edici, v níž se vedle sebe setkávají díla a autoři ze všech koutů světa. Výběr nakladatele či edice a priori implikuje hledisko, s nímž bude na knihu nazíráno. Autor vydávaný u „afrického“ nakladatelství působícího v Evropě může být publikem reflektován jako „ne dost dobrý“, protože jeho knihy nevycházejí u velkých a teritoriálně nevyhraněných nakladatelů.

⁶⁶ Diop, P. S.: Pour une plus large réception. In: *Cultures Sud*, n°170 (2008), s. 7. [Překl. z fr.]

Pro přesnější představu o vydavatelských možnostech a strategiích uvedme několik čísel z francouzského knižního trhu. Ve Francii působí asi 10 000 nakladatelů, českých nakladatelských domů není ani polovina, asi 4500. Nepoměr vydaných knih je ještě markantnější. Na našem knižním trhu za posledních pět let vychází průměrně více než 17 000 knih ročně, v loňském roce to bylo konkrétně 17 500 titulů. Ve Francii vychází v období posledních pěti let 3krát až 3,5krát více knih (ročně se produkce pohybuje mezi 52 000 až 62 000 knih).⁶⁷ Přičteme-li frankofonní vydavatele ve Švýcarsku, Belgii, Kanadě a dalších zemích, pochopíme základní rysy obrovského knižního trhu, jakým je ten frankofonní. I když pendantem tohoto rozsáhlého knižního trhu je mnohonásobně větší síť literárních cen, festivalů, magazínů, pořadů v rádiích a televizích, než známe z našeho prostředí, nemusí se francouzští čtenáři nespécializovaných edic o kvalitní knize afrického autora při tak bohaté knižní produkci vůbec dozvědět.

Nuancí ve vztahu jazyka, zvoleného nakladatele či edice a čtenářského publika, které podmiňují recepci díla, je celá řada a mnohé se pochopitelně nevztahují pouze na literaturu psanou africkými autory, známe je důvěrně, i když v menším měřítku, i z českého knižního trhu.

Situaci na knižním trhu ve Francii ovšem zmiňujeme i proto, že určujícím rysem subsaharských meziliterárních společenství jsou výrazné ekonomické i kulturní vazby na západní svět, především na bývalou metropoli.

Nikiforovová dokládá, že obdobné obchodní i kulturní vazby k původně neafrické kultuře si subsaharská Afrika vybudovala již ve středověku v souvislosti s arabskou expanzí (v případě východní Afriky se mluví o arabské kolonizaci). Schéma průběhu styku dvou kultur bylo shodné. Kontakt s příchozí rozvinutější kulturou byl silným impulsem, jehož recepcí stimuluje kulturní život v dané oblasti a v konečném důsledku stimuluje rozvoj místních, regionálních kultur a literatur ve vlastním jazyce, které se od přijímané kultury výrazně liší. Tak přijetí islámské kultury některými západoafrickými zeměmi v období středověku podnítilo vznik silných říší (Mali, Songhaj, Wolof ad.), které dokázaly centralizovat moc a dále rozvíjet svou kulturu. S islamizací souviselo rozšíření arabského písma, které bylo adaptováno na fulbštinu, swahilštinu, hauštinu a další

⁶⁷ Vycházíme z informací zveřejněných na webových stránkách francouzského Národního syndikátu nakladatelů (www.sne.fr) a Svazu českých nakladatelů a knihkupců (www.sckn.cz).

africké jazyky mocných středověkých říší. Tím ovšem vzrostl význam těchto nyní již literárních jazyků, jichž začala užívat ke komunikaci i sousední etnika, čímž se areál jejich výskytu neustále rozšiřoval. Dnes jsou tyto skupiny největšími africkými etniky a jejich jazyky patří v Africe k těm nejrozšířenějším, nezdá se, že mají několik (i desítek) miliónů mluvčích.⁶⁸

Petr Zima podotýká, že etnika s rozvinutou literární tradicí v arabském písmu s převzetím latinky od evropských kolonizátorů zdvojila tradici svého písemnictví. „Přitom rozdíl mezi oběma typy literatury jedné a téže národnosti není pochopitelně jen formálně grafický, ale i tematický, ideový a stylistický, v poezii často i metrický. Vytvoření mostů mezi dvěma takto na sobě téměř nezávisle vzniklými formami literatury jedné a téže národnosti nemusí být vždy snadné, jak poslední vývoj ukazuje.“⁶⁹

To se ovšem týká pouze území kolonizovaných Brity, protože „když Francouzi dobyli řadu fulbských a hauských států západní Afriky, které měly poměrně bohatou středověkou literární tradici, fakticky ukončili jejich existenci.“⁷⁰ Vývoj kupříkladu hauské literatury tak pokračuje pouze v britských koloniích (dnešní severní Nigérie), kde ovšem asimiluje latinku a nadále se rozbíhá směry dvou písemných tradic.

Nově formované literatury francouzských kolonií se nehlasí k žádné tradici a formují se „jen v obklopení folklóru.“⁷¹

2.5 Vztahy mezi frankofonním, anglofonním a lusofonním meziliterárním společenstvím v Africe

Již jsme hovořili o tom, že zrod meziliterárních společenství subsaharské Afriky dnešního typu datujeme do 30. let 20. století, v případě frankofonní oblasti můžeme přesně určit i místo zrodu – bývá odvozováno od Pedagogického institutu Williama Pontyho na ostrově Gorée v Dakaru. Studenti tohoto institutu pocházeli z nejrůznějších oblastí Francouzské západní Afriky, do nichž se také po

⁶⁸ Nikiforovová: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá IV*, s. 55.

⁶⁹ *Literatura černé Afriky*, s. 21.

⁷⁰ Nikiforovová: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá IV*, s. 56.

⁷¹ Tamtéž.

ukončení studií vraceli. Z jejich řad se rekrutovali význační politici, právníci, lékaři, vědci i spisovatelé číní po celé západní Africe. Literáti po návratu ze studií mezi sebou i nadále udržují čilé kontakty, a tak kromě regionálních literárních tradic svých domovských zemí (Mali, Senegal, Pobřeží slonoviny ad.) formují základy rozsáhlého meziliterárního společenství subsaharské frankofonie. Ještě více se toto společenství integruje v následujících dvou dekadách, kdy v něm rezonovalo hnutí *négritude*, jež se zrodilo na sklonku třicátých let v Paříži. Jedním ze zakladatelů hnutí byl rovněž absolvent Pedagogického institutu Williama Pontyho, Léopold Sédar Senghor. Hnutí *négritude* se snažilo definovat nové pozice a úlohy černochů ve světě, byla to oslava „černošství“ (jak by se dal volně název hnutí přeložit), která se pochopitelně nesla v antikoloniálním a protievropském duchu. Odmítání hodnot západního světa kolonizátorů a úsilí o vlastní emancipaci byly pramenem, z něhož svorně čerpali literáti celé subsaharské frankofonní Afriky. Afričané anglofonních oblastí byli k hnutí *négritude* spíše skeptičtí. V 60. letech, kdy se koncept *négritude* už rozpadal i ve francouzsky mluvící Africe, přicházeli představitelé anglofonní Afriky s otevřenou kritikou. Literární historička Lilyan Kestelootová v monografii o africké černošské literatuře *Histoire de la littérature négro-africaine* shrnuje zásadní námitku: „„Angličané“ ostře vyčítali ‚Frantíkům‘, že mluví zaníceně o své kultuře, přitom si však osvojili francouzské způsoby: oblékání, jídelniček, zábavu i jazyk.“ A dále připomíná kritickou poznámku z úst nigerijského spisovatele Wole Soyinky, která se stala mottem odpůrců hnutí *négritude*: „Tigr také neohlašuje svou tigrovitost, vrhne se na kořist a spolkně ji.“⁷²

Frankofonní západní Afrika byla v rámci hnutí *négritude* propojena rovněž společnou literární tribunou – ve 30. letech to byl časopis *L'Étudiant noir*, po druhé světové válce časopis *Présence Africaine* – i vydavatelským zázemím v Paříži. Výrazným stmelujícím počinem byl i almanach *Anthologie nově černošské a malgašské poezie psané francouzsky*⁷³ uspořádaný Senghorem s předmlouvou Jeana Paula Sartra.

⁷² Kesteloot, L.: *Histoire de la littérature négro-africaine*, Paris: Karthala, 2004 (2001), s. 260. [Překl. z fr.]

⁷³ *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache de langue française* (1948).

Frankofonní meziliterární společenství si zachovalo soudržnost jistě i proto, že se v rámci tak velkého areálu neustále přelévala vůdčí role z území na území, poději ze státu na stát, a tak nedošlo ke zkosnatění jedné centrální hegemonie obklopené „odpadávajícími“ periferiemi.

Další ruská afrikanistka N. D. Lachovská dokládá, že ve 20. a 30. letech se iniciativy chopil Senegal, postupně se role iniciátorů literárního dění a vývoje přesouvá přes Guineu a Pobřeží slonoviny dále na východ, až v 50. a 60. letech přebírají úlohu inspirátorů dvě země z Francouzské rovníkové Afriky, které se nedávno přihlásily k zemím afrického západu – Kamerun a Kongo⁷⁴, a to zejména díky vzniku nového interregionálního nakladatelství v Kamerunu. To už je však vyhlášena samostatnost většiny francouzských kolonií a integrita frankofonní subsaharské Afriky je oslabena budováním svrchovaných států a řadou problémů s tím spojených, o čemž pojednáme v následující kapitole.

Otázka integrity meziliterárního společenství nás ovšem opět vrací k otázce vzájemných vztahů afrických území pod různými evropskými koloniálními správami.

Zmínili jsme již spřízněnost frankofonních oblastí například s lusofonními, která byla dána podobnou koloniální politikou Francie a Portugalska, jejímž důsledkem bylo rychlejší osvojování si jazyka metropole a tím i evropské literární tradice v kolonizovaných územích. Přístup francouzské a portugalské vlády pozbyl jednotnosti ve druhé polovině 20. století, kdy země frankofonní Afriky získávají nezávislost mnohem dříve než kolonie portugalské, navíc bez větších obtíží.⁷⁵ V důsledku toho celá jedna generace spisovatelů obou oblastí tak tvoří v naprosto rozdílných podmínkách, které si „žádají“ rozpracovávat i jiná témata. Frankofonní a lusofonní Afrika se tak politicky i kulturně rozcházejí. Navíc spodním inspiračním proudem lusofonní tvorby afrických autorů byl vždy magický realismus, který Afričané intenzivně čerpali z jazykově spřízněné brazilské literatury. „V důsledku historických kontaktů a společného jazyka portugalských a brazilských spisovatelů pokládají brazilskou literaturu za „svoji“,

⁷⁴ Lachovská, N. D.: *Osobitné meziliterárne spoločnosti IV*, s. 90.

⁷⁵ Naprostá většina francouzských kolonií v Africe (celkem čtrnáct) získala nezávislost roku 1960, v tomto roce získaly nezávislost na Velké Británii také Nigérie a Somálsko a Belgické Kongo na Belgii. Až o patnáct let později, po mnohých krvavých bojích, získaly nezávislost portugalské kolonie Mosambik a Angola.

blízkou vlastním úlohám a cílům.⁷⁶ Brazílie získala úplnou nezávislost na Portugalsku již roku 1822 (kdy se stala císařskou monarchií), čímž se pro obyvatelstvo z jiných portugalských kolonií stala horizontem svobody, k němuž se vzhlíželo s nadějí na vlastní osvobození.

Kromě politických podmínek v samotné Africe jsou tedy vztahy mezi africkými meziliterárními společenstvími výrazně modelovány i jejich vazbami na mimoafrické, ovšem i mimoevropské kultury. Dokazuje to i naprosto odlišný vývoj dvou frankofonních oblastí Afriky – Maghrebu, čerpajícího od 7. století z tradic islámu, a subsaharské Afriky, živené evropskou tradicí. Evropská kultura je silným inspiračním zdrojem i pro anglofonní Afriku, což ji dnes s frankofonní subsaharskou Afrikou sblížuje, stejně jako obdobné politické a ekonomické podmínky a, bohužel i, problémy.

Mluvíme-li však o spřízněnosti, zůstáváme pouze u popisu vnějších okolností, fakticky se anglofonní a frankofonní prostory téměř neprolínají. Ostatně komunikace a spolupráce napříč jazykovými areály (i těmi tradičními) je v Africe stále vzácnou výjimkou, jak dokládá afrikanista a někdejší český velvyslanec v Zimbabwe Jaroslav Olša, jr.:

„V Africe tedy vůbec nedochází k vzájemné komunikaci, respektive pokud k ní dochází, tak jen přes evropské jazyky. Došlo-li k nějakému překladu dvou afrických jazyků mezi sebou, nejspíše se tak stalo v rámci jednoho státu, ale jsem přesvědčen, že vzájemný překlad mezi např. západoafrickou wolofštinou a jihoafrickou zuluštinou neexistuje. Čili literát píšící v zulu ví něco o wolofské literatuře při troše štěstí maximálně z nějaké knihy vydané v Londýně. [...] Potom je samozřejmě i problém s evropskými jazyky. Přímá komunikace mezi frankofonními a anglofonními spisovateli je extrémně malá. Právě v Zimbabwe byl po mnoho let největší africký knižní veletrh Harare International Book Fair, který se bohužel zhroutil a zanikl na základě politické krize, která teď v Zimbabwe je. Právě proto, že byl veletrh uspořádán na relativně neutrální půdě – Zimbabwe nepředstavuje veliký trh –, sjížděli se tam spisovatelé z celé Afriky a seznamovali se. [...] Jak severoafričané, tak černí Afričané rádi říkají: My jsme všichni Afričané. V praxi to ale vypadá tak, že jihoafrická letecká společnost

⁷⁶ Ríauzovová, I. A.: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá IV*, s. 78.

běžně létající po celém světě ještě do letošního roku nelétala ani do Káhiry, ani do žádné jiné destinace v severní Africe. Chtěl-li se člověk dostat z JAR do Egypta, měl jeden let týdně egyptskou společností Egyptair. Naopak do Londýna se našlo týdně pětadvacet letů, do Senegalu deset. Čili už lidská spojitost mezi ‚černou‘ a ‚severní‘ Afrikou je diskutabilní; a literární potom už vůbec. Největší striktně africký knižní veletrh je v Káhiře. Zde vystavují v podstatě blízkovýchodní arabští nakladatelé. Afričané ale naprosto výjimečně, protože pro ně nejde o relevantní trh.⁷⁷

Ovšem nahlédneme-li problém ne příliš čilé komunikace mezi africkými národy prizmatem tvůrčí svobody autorovy tak, jak to činí konžský spisovatel a diplomat Henri Lopès ve své knize esejů *Ma grand-mère bantoue et mes ancêtres les Gaulois*, není výsledný obraz tak pesimistický:

„Rovnicková Afrika nemá žádné společné písemnictví. Každý z nás svým dílem zkouší vytvořit něco jedinečného. [...] Spisovatel není součástí skupiny, je to osamělý běžec.“⁷⁸

2.6 Po vyhlášení nezávislosti

Kolonie byly po druhé světové válce pro evropské mocnosti čím dál větší ekonomickou i morální přítěží, a proto je možno rok 1960 vnímat také jako rok, kdy se Evropa rozhodla razantně osvobodit samu sebe. Již brzy v 60. letech se ovšem ukázalo, že nezávislost afrických států je pouze domnělá. Válkou vyčerpaná Evropa se od Afriky osvobodila a mohla se soustředit na rekonstrukci svých ekonomik i vzájemných vztahů. V Africe však byla Evropa stále hluboce zakořeněná. Nejmarkantnějším evropským „cejchem“ na tváři Afriky bylo rozvržení vnitřních hranic, které nyní oddělovaly jednotlivé africké státy a jejichž

⁷⁷ Z rozhovoru Lukáše Novosada s Jaroslavem Olšou, jr.: Baťovy africké boty. In: *Plav*, 5/2007, s. 4/5.

⁷⁸ Lopès, H.: *Ma grand-mère bantoue et mes ancêtres les Gaulois*, Paris: Gallimard, 2003, s. 69/70. [Překl. z fr.]

průběh odpovídal pouze koloniálním záborům z konce 19. století. Vojenské rozbroje a masové etnické čistky v rámci jednoho státu či mezi sousedícími zeměmi probíhající v Africe od konce 60. let dodnes (válka v nigerijské Biafře vypukla roku 1967) jsou nejbolestivějším odkazem neuváženého územního dělení. A Afrika zdědila od Evropy i další citelné handicapy, které můžeme shrnout pojmem socioekonomická závislost.

Vývoj literatur v rámci meziliterárních společenství Afriky je, jak již bylo zmíněno, formován prudkou transformací afrických států se všemi jejími negativními projevy. Jen několik let po vyhlášení samostatnosti vyprchala euforie z nabyté svobody a stmelující koncept *négritude* ztrácí zastánce i v řadách frankofonních autorů. Hledání „černošské“ identity a autenticity napříč kontinentem i mimo něj již není na pořadu dne. Války, diktatury, korupce, krach ekonomik i morálních hodnot vyvolaly pocit, pro který se nejen v literárním světě ujalo označení afrikanisty Jacquesa Chevriera „rozčarování“ (*désenchantement*).

„[Afričtí autoři], kteří viděli problémy, jež sužovaly Afriku po vyhlášení nezávislosti, odmítli ustrnout na utopistické vizi hnutí *négritude*. Dávali přednost pravdivosti upřímného svědectví.“⁷⁹

Rozčarování nebylo pro literáty pocitem ochromujícím, ale naopak stimuluje. Na konci 60. let se z odmítnutí panafrické vize *négritude* a krize v Africe rodí silná literární tradice politické satiry, která nachází své uplatnění zejména v románové a povídkové tvorbě a také v divadelní hře. Je tak definitivně stvrzen stav vývoje literárních druhů, stav, který se rýsoval od konce 50. let s přibývajícím kritikou koloniální správy. Poezie, která byla přirozeným prostředkem návratu lyrického subjektu k vlastním kořenům, ale také tribunou, z níž bylo možno nabádat k emancipaci a sjednocení, ztrácí své výsadní postavení a je střídána románem, povídkou, popřípadě divadelní hrou, v nichž našla své zázemí ožehavá společenská témata a sršící politická satira. Mění se i umělecké hledisko a postupy. Zatímco „básnické“ hnutí *négritude* se formovalo v součinnosti s francouzským surrealismem, témata prozaických či dramatických útvarů 2. pol. 20. století jsou veskrze prezentována postupy uměleckého realismu. K ožehavým společenským tématům se v 70. či 80. letech přidává téma postavení

⁷⁹ Kesteloot, L.: *Histoire de la littérature négro-africaine*, s. 255. [Překl. z fr.]

žen v africké společnosti a téma feminismu. V 90. letech se tematická rovina rozšiřuje o další kontroverzní náměty – literární ztvárnění kmenových válek a s nimi spojené téma dětských vojáků. Příkladem z nejzdařilejších je román autora z Pobřeží slonoviny Ahmadoua Kouroumy *Alláh není povinen*.⁸⁰ Tematická paleta frankofonních afrických románů je v důsledku převratných politických a tím i společenských změn charakteristická svou angažovaností. I když ve 2. pol. 20. století procházejí autoři fází rozčarování a vesměs odmítají hnutí *négritude*, svou společenskou angažovaností se k odkazu odvrhovaného hnutí o dvacet třicet let později vrací. Obrat k individuu prodělává subsaharská frankofonní literatura na přelomu tisíciletí v *literatuře předměstí* a románech směru *migritude*. Tomu bude patřit závěrečná část naší práce. Nyní soustředíme ještě pozornost na ožehavé problémy, jež významným způsobem formují subsaharské frankofonní meziliterární společenství.

2.7 Africká národní literatura vs. africké národní literatury

Během dvaceti třiceti let od vyhlášení nezávislosti vykrytalizovaly v rámci meziliterárního frankofonního společenství Afriky asi nejzávažnější otázky, které směřovaly k identitě nově ohraničeného prostoru frankofonní africké literatury, respektive literatur. Termín „négro-africain“, který se od časů vzniku hnutí *négritude* běžně používal k označení všech černošských autorů z francouzských kolonií, se začal užívat výhradně pro charakteristiku literatur čtrnácti bývalých francouzských kolonií v subsaharské části. V prostoru frankofonních literatur se tedy začalo vydělovat centrum – čtrnáct subsaharských států, které získaly roku 1960 nezávislost – a periférie, do níž spadaly všechny ostatní země, zejména francouzský Karibik.

Od poloviny 80. let začíná kritika namísto „écrivain négro-africain“ (černošský africký spisovatel) užívat označení „écrivain sénégalais“, „écrivain gabonais“, „togolais“ a mluví se o literatuře senegalské, gabonské, tožské aj. Literáti z oblasti Karibiku se spíše než s centrem identifikují s Kubou a Jamajkou.

⁸⁰ *Allah n'est pas obligé*, Paris: Seuil, 2000 (čes. 2003, Mladá fronta, překl. Petr Komers).

Specifická kreolština, jež se v oblasti Antil vytvořila, umocňuje v karibských autorech pocit jazykové autonomie a i ideově se cítí být spřízněni spíše s okolními ostrovními státy než s Francií či Afrikou. O africkém meziliterárním prostoru se tedy začíná uvažovat jako o pluralitním prostoru národních literatur.

Ovšem ve chvíli, kdy v rámci Afriky začneme mluvit o národních literaturách, narazíme na stejný problém z opačného konce. Pojem národní literatura může být respektován, pokud existuje národ, k němuž se váže. Fakt, že v Africe tomu tak není, inspiroval Vladimíra Klímu k napsání článku *Národní literatury v předstihu?*, v němž zvažuje paradoxní situaci, „zda může být národní literatura, dříve než vznikl národ.“ Jako alternativa k národním literaturám se v případě Afriky nabízí myšlenka dělení na literatury kmenové podle společenství, která bývají vnímána jako tradiční. Klíma však dále ve svém článku prokazuje, že takové členění je založeno na mýtech, jež přežívají v představě o africké společnosti.

„Přitom existuje zmatek i kolem jiných označení etnických skupin, například kolem kmenů. Tradičně tak bývali označováni například západonigerijští Jorubové, kteří se sami skládají z určitého počtu kmenů. V jednotlivých jorubských kmenech se však dlouho nevyvinulo vědomí jorubské kolektivní identity, natož pak vědomí příslušnosti k tak velikému národnímu celku, jako je Nigérie. Politicky významný nigerijský ‚nacionalismus‘ je tedy teprve produktem koloniálního a postkoloniálního období a dnes bychom mohli právem očekávat, že na území federace budou koexistovat národní literatury, nikoli jen jediná.“⁸¹

Panafrická i nacionalistická koncepce měly své zastánce i odpůrce. Odpůrci nacionalistických tendencí varovali před kulturní balkanizací Afriky, zastánci zas o nutném osvobození od pozůstatků naivní koncepce *négritude*. Dnes převažující názor je vystavěn na odmítnutí separatistických tendencí. Dějiny africké literatury nelze nazírat prizmatem dějin literatur jednotlivých států, protože by pak byly okleštěné, neúplné, nemohly by dostatečně osvětlit historické pozadí a tendence ve vývoji jednotlivých národních literatur. Lylian Kestelootová svým shrnutím vrací problematiku národních literatur tam, odkud vzešla:

⁸¹ Klíma, Vl.: Národní literatury v předstihu? In: *Světová literatura*, 1/90 (35), s. 244.

„Nic je [africké autory] nemůže separovat účinněji, než když budou rozdělováni tímto mechanickým způsobem ve jménu hranic... koloniálních hranic, které však vůbec neodpovídají homogenním kulturním celkům.“⁸²

A dále cituje spisovatele a profesora francouzské literatury Pia Nganda Nkashamu, který tvrdí, že problematika afrických národních literatur vzešla nikoliv z potřeb literatur uvnitř hranic nových států, ale výhradně z popudu západních a amerických univerzit.⁸³

Autoři se většinou přiklánějí k názoru, který propagoval spisovatel Hamidou Dia, totiž že pro skutečného umělce není v rozporu být zároveň autorem národním i kontinentálním. Tato bipolarnost autorů se pak často v důsledku projevuje tak, jak v již citovaném článku shrnuje Vladimír Klíma:

„A tak dochází k paradoxu, že v dosavadních kulturně-politických poměrech je za národní literaturu nejčastěji označováno to, co bylo napsáno nebo publikováno ve spojující, tj. oficiální (evropské) řeči. Kritériem ‚národní literatury‘ zůstává především fakt, že autorem je někdo, kdo z dané africké země pochází a obvykle v ní i žije. Druhotnými kritérii pak bývá okolnost, že dílo se k dané zemi vztahuje nebo že bylo v dané zemi vytvořeno, případně publikováno.“⁸⁴

V případě Francie platí Klímův postřeh o afrických národních literaturách v evropských jazycích dvojnásob. Příčinu jsme zmiňovali již v úvodu našeho rozboru subsaharských meziliterárních společenství – tou byl odmítavý koloniální přístup k původním jazykům, v jehož důsledku byl edukační systém založen výhradně na francouzštině.

Lylian Kestelootová ve své výborné monografii, z níž jsme již několikrát citovali, vyjmenovává důsledky koloniálního „kulturního traumatu“, které dodnes výrazně formují subsaharskou frankofonní literaturu.

Někteří autoři se, podle Kestelootové, cítí vinni za to, že musí psát francouzsky, protože svoji mateřštinu již zapomněli. Další trpí bilingvním rozkolem svého vyjádření. Jeden jazyk jim umožňuje skvěle vystihovat citovost a rodinné a sociální vazby, druhý jazyk lépe využijí ve výuce a v intelektuálním

⁸² *Histoire de la littérature négro-africaine*, s. 305. [Překl. z fr.]

⁸³ Tamtéž, s. 306. [Překl. z fr.]

⁸⁴ Klíma, Vl.: *Světová literatura*, 1/90 (35), s. 245.

životě. Tito uživatelé a spisovatelé „jsou totálně ztraceni zvláště ve chvíli, kdy potřebují vyjádřit své pocity ve francouzštině či naopak své myšlenky v jazyce baoulé.“⁸⁵ Další skupina zaujímá jakýsi agresivní postoj vůči francouzštině, tvrdohlavě si zakládá na svém africkém akcentu a odmítá zlepšovat svůj francouzský projev. Tato skupina Afričanů se může zaštitit poznámkou, kterou ovšem s humornou nadsázkou vyslovil Tchicaya U'Tamsi: „Francouz [sic!] mě kolonizovali, já kolonizuji jejich jazyk.“ Jiná část africké společnosti se staví kladně ke své jazykové minulosti a snaží se obnovovat výuku i užívání svých původních jazyků. Jiní spatřují v pokusech o návrat k původním jazykům projev malosti a zaostalosti a ve snaze být světovými, zakazují vzdělávání v původních jazycích. Tím negativně vymezují osud nové generace, která opovrhne jazykem svých předků, stejně jako „hatmatilkou“ svých rodičů, ovšem nedokáže sama od sebe zlepšovat ani svou francouzštinu. To je případ Kamerunu.

V mnoha bývalých francouzských koloniích tak vzniká nebezpečný stav, kdy Afričané ztratili přímý kontakt s jazykem svých předků, ale zároveň dobře nevládnou ani francouzštinou. To se pochopitelně výrazně odráží i na africké frankofonní literatuře. Zpětně se tak ukazuje, nakolik byla francouzská kolonizační politika nešťastná. O to markantněji, přihlédneme-li k situaci v sousedních anglofonních zemích, kde je i dnes podporována výuka v místních jazycích a kde certifikát WASC (West African School Certificate), diplom za úspěšnou maturitu v místních jazycích, umožňuje další studium na vysoké škole. Proto kupříkladu Nigérie má již několik úspěšných autorů, řazených k moderní světové literatuře, kteří píšou v jorubštině.

Frankofonní subsaharská Afrika je pozadu ve svých literárních projevech, oproti anglofonním zemím, možná ne tolik její poezie, a potrvá pravděpodobně několik příštích generací než se situacelepší.

Komplikovanost jazykové situace, ambivalence pojmů národní jazyk a národní literatura výstižně prezentuje autor z Pobřeží slonoviny Ahmadou Kourouma v již zmiňovaném románu *Alláh není povinen*. Dětský voják Birahima zahajuje své vyprávění ujasněním několika bodů, v nichž se čtenářům představuje. Předkládáme úplnou citaci předposledního, pátého bodu jeho entrée:

⁸⁵ *Histoire de la littérature négro-africaine*, s. 311. [Překl. z fr.]

„...A za páté... Abych tu vyprávěl o svém zasraným, svinským životě v jakýs takýs řeči, v obstojný francouzštině, abych se nezaplítal do peprných slov, mám čtyři slovníky. Předně slovníky Larousse a Petit Robert, za druhé Inventář lexikálních zvláštností ve francouzštině černé Afriky a za třetí slovník Harrap's. Tyhle slovníky mi pomůžou najít peprná slova, ověřit si peprná slova, a hlavně je vysvětlit. Je potřeba vysvětlovat, protože moje blábolení mají čist nejruznější lidi: tubabští kolónové (tubab znamená běloch), domorodí černí divoši z Afriky a frankofonní všech sort (sorta znamená druh). Larousse a Petit Robert mi umožní hledat, ověřit a vysvětlit peprná slova ve francouzštině z Francie pro domorodý černý africký negry. Inventář lexikálních zvláštností ve francouzštině černé Afriky vysvětluje peprná slova francouzským tubabům z Francie. Slovník Harrap's vysvětluje peprná slova v pidžinu všem frankofonním, co nerozumějí vůbec ničemu z pidžinu.“⁸⁶

3.1 Literatura *migritude*

Mnoho z autorů afrického frankofonního okruhu žilo a žije ve Francii. Přicházeli do metropole za lepšími studijními a pracovními podmínkami. Většinou udržovali se svými domovy stálý kontakt a často se do Afriky či jiných zámořských oblastí vrátili. Jejich zkušenost s Francií byla tedy dočasná, obvykle limitovaná několika málo roky strávenými na univerzitě. Koncem druhého tisíciletí se v Paříži formuje čím dál početnější skupina autorů a intelektuálů, kteří ve Francii hledají nový domov. Jsou mezi nimi političtí vyhnanci, kteří do Francie emigrovali, i ti, kteří se dobrovolně rozhodli najít lepší podmínky k životu. Jejich zkušenost s Francií je dána od základu zcela jinými okolnostmi, než tomu bylo u Afričanů, kteří byli ve Francii na studijních či pracovních pobytech. Možnost návratu je pro ně v nedohlednu, stejně jako možnost nebýt v metropoli pouze cizincem, ale najít v ní své místo, své opodstatnění. Romány Fatou Diomové, Bessory a Samiho Tchaka jsou vystavěny na silném pocitu vykořenění a vlastního

⁸⁶ Kourouma. A.: *Alláh není povinen*, Praha: Mladá Fronta, 2003 (překl. Petr Komers), s. 11.

vyhnanství a staly se základem literární tendence či směru *migritude*. Je to literární projev pocitu nepatřičnosti napjatého mezi Afrikou a Paříží.

„Paříž bezpochyby dokáže i nadále člověku učarovat, ale ti, jež přitahuje, už nejsou obchodníci nebo studenti z 30. až 50. let, ale političtí a ekonomičtí imigranti, kteří se musí vyrovnávat s tvrdými podmínkami často ne příliš pohostinné země.“⁸⁷

A Paříž v těchto úvahách figuruje nejčastěji jako synekdocha k neutěšeným odlehlým pařížským předměstím:

„Žádný Afričan, který toužil po Francii, nesnil o čtvrti Sarcelle, Seine-Saint-Denis..., a přesto právě tam uvíznou na cestě ze své rodné země.“⁸⁸

O předměstských „líhních“ umělců je třeba přemýšlet v souvislosti s dynamickým rozvojem francouzské megapole. Ještě v 60. letech, před rozmachem turismu, nesla čtvrť Montmartre stopy pařížského předměstí, které upomínaly na opěvovanou éru 19. a počátku 20. století. Tehdy byl Montmartre odlehlým předměstím, v němž hledali útočiště vrazi, prostitutky, životní ztroskotanci, chudí malíři a básníci. Dnes je oslavujeme a s nimi vyzdvihujeme i Montmartre jako inspirativní čtvrť umělců. Z Montmartu se stala luxusní adresa. Pravdou je, že v době, kdy tam žil a tvořil Toulouse-Lautrec, Heinrich Heine či Pablo Picasso, by tam pravděpodobně nikdo z nás žít nechtěl.

O sto let později je Montmartre integrální součástí Paříže žijící houževnatým turistickým ruchem. Dnes přistěhovalci, zločinci a chudí nacházejí svá útočiště o něco dále, v hloubi rozlehlých sídlišť na severních předměstích. Kvůli velkému počtu přistěhovalců v těchto předměstích se Paříži přezdívá „Afrique sur Seine“, tedy Afrika nad Seinou.

Romány směru *migritude* jsou tematizováním africké migrace a života na okraji společnosti propojeny s tzv. *literaturou předměstí*, která má ve Francii tradici již od Célinovy *Cesty do hlubin noci* (1932) či *Zazi v metru* (1959) Raymonda Queneaua.⁸⁹ Na přelomu miléníí čerpá *literatura předměstí* nové

⁸⁷ Chevrier, J.: *La littérature africaine*, Paris: Librio, 2008, s. 112. [Překl. z fr.]

⁸⁸ Tamtéž. [Překl. z fr.]

⁸⁹ Tamtéž, s. 120–121. [Překl. z fr.]

podněty od nejmladší generace potomků afrických přistěhovalců žijících právě na severních předměstích Paříže.⁹⁰

3.1.1 Sami Tchak – autor demaskující

Těžko rozhodnout, zda-li se v případě literatury *migritude* jedná víc o literární směr, určený díly s vyhraněnou tematikou migrace, nebo označujeme-li tak spíše převažující pocit autorů, který do svých románů vkládají. Zdá se, že literatura *migritude* je obojím. Autorská výpověď o zkušenosti emigranta organicky zarůstá do tematické roviny románů *migritude*, a iniciuje tak vyhraněný literární směr. Autoři románů *migritude* jsou subjektem i objektem vlastních děl, jak dokládá svou tvorbou i Sami Tchak.

Narodil se roku 1960 v malé vsi centrální části Tožské republiky jako Signé Sadamba Tcha-Koura; v Lomé, hlavním městě Toga, vystudoval filosofii, krátce vyučoval na lyceu, ale roku 1986 odchází do Evropy, kde na pařížské Sorbonně obhájí počátkem 90. let doktorát ze sociologie. Jeho obor a náhoda ho zavedly na Kubu, a odtud do dalších zemí latinské Ameriky. Tchak je latinskoamerickou kulturou uhranut; děj svých románů zasazuje do hrubě načrtnutých kulis inspirovaných iberoamerickým prostředím, v nichž však nechává dostatek odkazů k tomu, aby v nich bylo možno identifikovat alegorii k prostředí rovníkové Afriky.

Emblematickým dílem literatury *migritude* je již Tchakov druhý román *Place des Fêtes* (2001), v němž se bezejmennému „otci“ podaří uskutečnit sen mnoha Afričanů a odletět do Evropy. I když se na palubě letadla a ještě i jako metař v pařížských ulicích cítí jako „vyslanec“ své rodiny a své země, jehož povinností je uspět, záhy dochází k pocitům zcela opačným. Je nucen odejít do předčasného důchodu, nemá již dost peněz, které by posílal rodině a musí se dokonce vzdát i myšlenky na návrat do Afriky. Jak poznamenává Jacques

⁹⁰ Nejzdařilejším zástupcem této románové enklávy je *Banlieue noire* (2006) od Thomté Ryama, román *Sarcelles-Dakar* (2006) od Insy Saného či text *Le Cœur des enfants léopards* (2007) Wilfrieda N'Sondého.

Chevrier, hrdý otec se ve Francii noří hlouběji a hlouběji do deziluze, která pramení zejména z „oslabení jeho tradiční role hlavy rodiny.“⁹¹

Ač román *Place des Fêtes* není ještě situován do alegorického iberoamerického prostoru, dává v něm Tchak už výběrem bezejmenného protagonisty jasně na srozuměnou, že přílišná charakteristika prostředí a zejména postav škodí obecnému vyznění díla. I ve svých dalších románech se Tchak vyvarovává bližších konkretizací. Postavy mají pouze křestní jména, jejich věk a vzhled může čtenář jen odhadovat. S minulostí protagonistů a dalších postav jsme seznámeni jen v základních rysech, jež jsou podstatné pro nastalou situaci, jíž jsme svědky. Tchak tak dokáže velmi nenásilnou cestou koncentrovat pozornost na přítomný okamžik, na klíčovou situaci a na pocity postav a tím vytvořit výpověď nabývající obecné platnosti. Zároveň tak znemožňuje laciné rasové interpretace jednání, vlastností a popudů postav svých románů, které dokázaly znehodnotit nejedno dílo afrického autora.

Platí to pro jeho další román *Hermina* (2003), v němž již vypravěč pracuje s prostředím latinské Ameriky, román *La fête des masques* (2004) i další dva romány *Le paradis des chiots* (2006) a zatím poslední román *Filles de Mexico* (2008).

Tchakovy romány však nejsou pouze jednosměrné a monotematické, téma hrdiny vyhoštěného do cizího prostředí by bylo pravděpodobně již u druhého třetího románu vyčerpané. Tchak svými romány otvírá mnohá témata, pro literaturu Afriky většinou stále ještě ožehavá. Kupříkladu téma násilí: Tchak sleduje mocenské násilí diktátorů v afrických tzv. „banánových demokratických republikách“ i sexuální násilí páchané nejčastěji na ženách. Sex a postavení žen ve společnosti jsou rovněž „jeho“ tématy, kterými se zabýval již ve svých odborných sociologických pracích *La sexualité féminine en Afrique* (1999) a *La prostitution à Cuba* (1999).

Boniface Mongo-Mboussa, přední kritik magazínu *Africulture*, k tematice sexu v Tchakově románové tvorbě podotýká:

„Ale sex má také symbolickou funkci: Je prostředkem, jímž autor překračuje společenská tabu – incest, odsvěcení africké matky, jíž afričtí autoři

⁹¹ Tamtéž, s. 112. [Překl. z fr.]

dlouho blahořečili (Camara Laye, Amadou Hampâté Bâ, Ahmadou Kourouma), zesměšnění otce, jenž je do jisté míry dvojníkem hlavního hrdiny (který se vzhlíží v jeho životě), ostrá kritika „intelektuálů“ [...]⁹²

Stěžejní témata Tchakovy tvorby jsou tedy i stěžejními tématy africké literatury a společnosti. Sami Tchak se svou tvorbou ocitá v situaci, která je typická pro jeho romány. Osobitá autorská výpověď je zároveň obecně platnou paralelou o stavu africké společnosti; dílo Samiho Tchaka se tak nenuceně stává společensky angažovaným. V následující kapitole pohlédneme na literaturu *migritude* a konstantní témata Tchakovy tvorby prizmatem jeho románu *La fête des masques*.

Žádné z Tchakových děl není dosud dostupné v českém překladu, naši interpretaci opíráme o vlastní překlad z francouzštiny.

3.1.2 *La fête des masques*

Román *La fête des masques* (*Slavnost masek*) odkazuje ke dvěma zemím, jež jsou sice vykresleny bez bližších detailů, v nichž však poznáváme africké tzv. banánové republiky. Neničíme ovšem nadbytečnou konkretizační sílu symbolu: Jedna země představuje minulost a druhá přítomnost. Tato symbolika založená na časoprostorových vztazích je pro román zásadní. Ze země do země, ze státu do státu lze odcestovat, lze se od jedné země odrazit, vymanit se z ní, odejít z ní a spočinout v zemi naprosto odlišné. S minulostí to tak snadné není – nelze se z ní vyvléct, vymanit ani ji setřást, v přítomném okamžiku je minulost stále „přítomná“ a významně předurčuje i kroky budoucí.

Protagonistou, jehož minulost a přítomnost prochází oběma prostředími, je Carlos. To Carlos prchá z jedné země do druhé. Ale ani v nové zemi nenalézá klid, protože se v myšlenkách neustále vrací do země, z níž utekl.

⁹² Mongo-Mboussa, B.: kritika románu *Place des Fêtes*, rubrika: Nouveautés du Livre (Knižní novinky), 1. 2. 2001. <http://www.africultures.com/php/index.php?nav=article&no=2054> (2. 8. 2010). [Překl. z fr.]

Carlos je vyhnanecem rodné země i své minulosti. Carlosova vnitřní rozpolcenost daná nahromaděným napětím mezi tady a tam, přítomným a minulým je charakteristickým rozpoložením emigrantů literatury *migrITUDE*.

Carlosova rodná země je typickým zástupcem zemí třetího světa. Je bezejmenná, v textu není nazvána jinak než *Ce Qui Nous Sert de Pays*, tedy *To, Co Nám Slouží Jako Země* (tedy abstraktní model nějakého státu). V zemi vládne diktatura v čele s Jeho Excelencí či Nejvyšším, o vojenském charakteru této diktatury svědčí nejbližší důvěrník Nejvyššího, Gustavo, jenž je armádním kapitánem. Horních několik set prominentů žije na banketech, jež Nejvyšší pořádá ve svém soukromém hotelu, zatímco většina obyvatel žije v naprosté chudobě.

Carlos pochází z chudé vesnice, v níž by jeho osud pravděpodobně skončil a s ním i vyprávění. Ten, kdo do příběhu chudého chlapce z prosté rodiny vnese prvek změny, je jeho sestra Carla, jež svou nebývalou krásou dobytla přízeň ministra kultury a tím i pozvání na večírek pořádaný Jeho Excelencí. Carla se rozhodne uvést svého bratra do vyšší společnosti, ovšem v převleku za ženu, jako svou přítelkyni Rosu. Carlos bez námitek tomuto nápadu přitakává. Tím nastává zlom v Carlosově životě a zároveň začíná slavnost masek.

Mezi dvěma skleničkami se podával předkrm. Následoval hlavní chod, který mě, i přestože jsem již pochopil gargantuovský ráz této večeře, zaskočil svou přemrštěnou hojností. Pro příklad uvádím pouze jehněčí stehno – a to, prosím, celé – na ohromném talíři každého hosta. Ten, kdo by nás pozoroval, by mohl nabýt dojmu, že sleduje lví smečku sezvanou na žranici.

Břinkání vidliček a nožů o talíře, hlasité žvýkání, vykládání s plnými ústy (podivuhodná nevázanost, o níž jsem si myslel, že je v takovém prostředí nepřípustná), hrubiánský smích, mnohohlasé vtipkování, v němž se muži střídali se ženami, a mnoho dalších okolností způsobilo, že mi všichni ti lidé přišli naprosto sympatičtí. Lidské bytosti se všim, co je nanejvýš lidské.

Pití teklo proudem. Poprvé jsem tolik pil. Ministr, milenec mé sestry, se mnou sem tam promluvil, se mnou, Rosou. Rosa se usmívala, šťastná, že se stala středem pozornosti vybraných způsobů kapitána Gustava.

Posloucháš mě, Antonio?

Jedli jsme a pili asi dvě hodiny, a pak, po moučnicku, kterého bylo rovněž opravdu vrchovatě, Reinaldo, ministr vnitra, zahájil se svou manželkou tanec na parketu podél bazénu, na opačné straně než byly nachystány stoly k večeři. Pochopitelně, že Gustavo mě chytil za ruku, byl jsem jeho tanečnicí, a já mu ji podal s radostí, kterou si lze snadno domyslet. Už jsem se vůbec nestrachoval o to, že odhalil skutečnost pod mou maskou, ani že ministr vlivem popíjení něco vyzradil.

Muž, jehož fotografii schovávalo mnoho žen pod svými šaty, tančil se mnou. To pro něj jsem já, Rosa, byl pozván. Ten, jehož jsem až doteď viděl jen v televizi byl zde, přístupný. (59/60)

Tchakův vypravěč líčí politické představitele země s neskrývaným despektem a jeho text tak odkazuje k politické satíře, jež se v románech a dramatech subsaharské Afriky rodí v roce 1968 vydáním románů dvou francouzsky píšících Afričanů: *Les soleils des indépendances* (*Slunce nezávislosti*) Ahmadoua Kouroumy z Pobřeží slonoviny a *Le devoir de violence* (*Nutnost násilí*) maliského spisovatele Yamby Ouloguemy. Pro románovou a dramatickou politickou satiru bylo již tehdy příznačné, že „rozpor mezi totalitární mocí a lidmi zbavenými perspektiv byl situován do fiktivních zemí (ovšem snadno identifikovatelných).“⁹³

Neurčitost románového prostředí nabývá nejkonkrétnějších rysů právě v politické satíře či v úvahových pasážích zaměřených na politiku:

Národ, tato beztvará kaše, cosi, co není podloženo žádnou slavnou minulostí, nenabízí žádnou životaschopnou perspektivu pro přítomnost a neskýtá ani nic podstatného k zamyšlení do budoucnosti. Národ, z něž dosud nevzešlo jediné dílo, které by dokázalo vzdorovat času a bortit uzoučké provinciální hranice, aby tak mohlo následovat jedno z těch děl, jež se nejen ve své době, ale i pro všechny časy příští stala triumfálními odkazy činnosti lidského Ducha.

Národ není bez velkých mágů nic než pouhým stavenišťem, jen ti, pokud jim minulost poskytla materiál, mohou – tak jako Petr Veliký (1672–1725), jenž dal za cenu tisíců mrtvých vybudovat Sankt Petěrburg – na zemském povrchu vystavět díla, která budou provázet čas na jeho nekonečné pouti, kdežto životy jedinců, z nichž naprostá většina nemá valnějšího významu, ani ceny než životy sprosté zvěře, se budou vršit jako anonymní prach na dně pomyslné propasti.

Národy, zákoutí zcela prostá všech vznosných a rozhodujících myšlenek, jež však neustále ševlí popuzujícím blábolením filosofů a vzdělců, kteří jsou sotva s to číst *Tintina*.

Národy, společenství, která přišla na svět pozdě, příliš mladá, ale už dýchavičná, impotentní a skýtající jen nechutný spektakl, v němž hněv vytěsňuje myšlenku a v němž jsou očividné omyly a zločiny vládců i jejich dvořanů až příliš snadno omlouvány nezpůsobilostí, úklady, přehmaty a zločiny jejich politických odpůrců a tupou důvěrou lidu. (71/72)

⁹³ *Histoire de la littérature négro-africaine*, s. 256. [Překl. z fr.]

Carlos zatouží po kapitánu Gustavovi, který netuší, co se skrývá pod maskou jeho spolence. Do Carlosova osudu však v tu chvíli podruhé zasáhne sestra Carla a donutí v soukromí hotelového pokoje Rosu, aby se před kapitánem obnažila. Carlos odhazuje masku ženy a je pokořen a zesměšněn. Dvojnásob, když Carla přímo před jeho očima svede vytouženého kapitána Gustava. Po dalších peripetiích prchá Carlos ze země, aby se v té nové užíral nenávistí a závistí, jež cítil ke své sestře a také touhou po kapitánu Gustavovi. Mění zemi, ale minulost si bere s sebou, minulost, již Carlos neunes. V hlavě mu rezonuje citát z knihy Yukia Mishimi: „*Musím zabít ženu.*“ Carlu zabít nedokázal, a tak vraždí Albertu, která právě v něm hledala oporu a životní jistotu.

Carla, ta může klidně kráčet po vodě, vznést se ke hvězdám, může žádat vše od všech mužů, i ženy se před její krásou vrhají na kolena. Záměna. Alberta, Carla? Proč svět patřil vám a ne mně? Carlo, měla jsi vše, měla jsi štěstí. Nemohl jsem zabít Carlu, nešlo to, nemohl jsem ji zabít. [...]

Carlosi, Alberta v tom nehrála žádnou roli. Slavnost, kapitán a Antinos, co, Carlosi? Snubní prsten na Carlině prstě, hotel, slavnost, kapitán. Proč jsi odešel, tehdy toho roku? Proč jsi se nechtěl zúčastnit svatby kapitána a Carly? Proč jsi zmizel? Uplynulo již několik let, a přesto jsi zabil. Teď, mezi námi, mi řekni: tak ses toho zbavil? Zabil jsi, no výborně. Ale co teď? (45/46)

Carlos se nemůže přimět od mrtvé odejít. Ostatně, není kam jít.

Vrah ženy, kterou sotva znal, co si teď počne v cizí zemi? (28)

A tak zůstává v pokoji s mrtvou a zvažuje sebevraždu, vlastně už se k ní rozhodl, když do pokoje přichází Albertin syn, Antonio. Postavy Alberty a Antonia jsou rovněž emblémovými postavami literárního směru *migritude*. I oni prchají z rodné země a upírají své naděje k zemi nové, k Evropě. Pohled na mrtvou matku Antonia zdrtí. Byla mu vším, pojátkem s minulostí, ale i nejistou vidinou snad lepší budoucnosti, kterou společně opečovávali. Smrtí matky je Antonio uvržen do nicotné přítomnosti. To je také to, čeho se nejvíce obává.

Carlos k němu přišel blíž, téměř se mu přitiskl na záda. „Zabil jsem tvou matku,“ řekl a položil Antoniovi ruce na ramena. Chlapec se neotočil, stále sledoval mrtvolu. „Zabil jsem tvou matku, Antonio.“ Když se konečně otočil a všiml si, že muž, který se k němu tiskl, je nahý, stejně nedal najevo žádné pohnutí. Nebo alespoň výraz jeho tváře zůstával nepohnutý, jako by to byla maska.

Zády otočen ke Carlosovi šel ke své matraci. Na okamžik zaváhal, pak se posadil na kraj matrace a nohy si natáhl na podlahu. Sklopil zrak a hlavu si položil do dlaní. To gesto vypovídalo spíše o únavě než utrpení. Za nějakou chvíli vstal a přistoupil ke Carlosovi. „Pane, nikdo se nesmí dozvědět, že Matka zemřela, rozumíte? Nikdo to nesmí vědět.“ [...]

„Já vás prosím, pane, nikdo se nesmí dozvědět, že Matka zemřela. Oni mi jinak způsobí peklo. Nesmí se dozvědět, že Matka zemřela, oni se to nesmí dozvědět. Máme tady takovou lagunu, kam se ukládají některé mrtvoly, nikdo neví odkud se tam vzaly, ani kdo je zabil. Matka musí spočinout na dně této laguny s ostatními. Vím, že Matka dluží spoustu peněz, Ramoně, mnoho peněz. No dobrá! Řeknu Ramoně, že se Matce konečně podařilo odjet do Evropy, že konečně obdržela vízum a že odtamtud pošle spoustu peněz na splacení všech svých dluhů.“

Carlos věřil, že chlapec propukne v pláč, ten se však vystříhal dát průchod takovému citu. Chudáček! Když se vraždí, zapomíná se na potomky. Tak trochu jako když lovci skolí zvěř, která právě vrhla mladé. Houf mlád'at, která se pak toulají jak psi. Stane se Antonio také jedním z těch toulavých psů, kteří okupují ulice, kanály, trosky domů, sudy, lepenkové krabice? Co se stane s Antoniem? A co se vlastně stane s nimi?

„Všem řeknu, že Matka odjela a všichni na mě budou zírat, to je syn té, již se podařilo odjet. A všichni mi budou podávat ruku. A všichni mě budou chtít poplácat, syn té, jež prchla ze země. A budou na mě sahat, aby byli požehnáni. Nabídnou mi všechno, všechno, všechno. Ale pokud by se dozvěděli, že je mrtvá, opravdu mrtvá, pak by mi to dali sežrat. Poplivali by mě. Posrali by mě. Pro pobavení by mi ponořili hlavu do vroucí vody. Protože bych byl jen sirotek, jenom to. Nesmí se dozvědět, že zemřela. Jako obvykle vyrazím a jako obvykle se zase do tohoto pokoje vrátím, a budu jediný, kdo to bude vědět, jediný na této planetě, kdo to bude vědět.“ (s. 37/38/39)

Carlos stejně jako Antonio jsou trosečníky v zemi, do níž se rozhodli prchnout. Již pro ně neexistuje ani vykoupení v možnosti návratu. Staré dveře jsou zavřené a nové se neotvírají. I když je jeden vrahem matky druhého, jsou si oba muži velice blízcí. Antonio se rozhodne Carlose zabít, velí mu tak synovská povinnost a Carlos jako by mu to rozhodnutí schválil. Dohodnou se na Carlosově zabití. Tito zatracenci, vrah a jeho budoucí vrah, zaujímají k aktu zabití člověka lhostejný postoj. Uchylují se k němu odevzdaně, z jakési povinnosti a odpovědnosti, již cítí, nikoliv z vnitřních pohnutek. Uvnitř už jsou oba mrtví. V dialozích a jednání obou mužů nechává Tchak zaznít absurdní tragikomiku, která jejich úděl definitivně stvrzuje.

Byl jsem čím dál víc znepokojen tím lhostejným hlasem, hlasem chlapce, jehož matka byla zabita, a jenž uctivě hovoří s jejím vrahem. Potil se.
„Pane, musím vás zabít.“

„Zabít mě?“
 „Ano, slíbil jsem to Matce.“
 „Slíbil co?“
 „Že zabiju toho, kdo jí ublíží.“
 „Chápu.“
 „Je mi to líto, pane. Dojdu koupit mačetu.“
 „Co s ní budeš dělat?“
 „Zabiju vás s ní.“
 „A je to nutné? Je tady nůž!“
 „Mačetu.“
 „Ale když...“
 „Problém s tělem je už vyřešen.“
 „Právě o tom jsem chtěl mluvit.“
 „Pochopil jsem.“
 „Tedy?“
 „Zabiju vás v Laguně mrtvých.“

V tu chvíli si uvědomil, jak moc silný je tento chlapec, chlapce, který je schopen potlačit všechny své pocity. Vyslovil tu větu pevným tónem: „Musím vás zabít.“ Carlos měl radost, že se nedokázal probodnout nožem, že jeho život je až do chlapcova návratu zachráněn. Chtěl jsem zemřít, a tak mě potěšilo jeho rozhodnutí zabít mne, tolik bych ošidil toho chlapce, kdybych se zabil sám! Zemřou smrtí, která v něm zanechá pocit splněné povinnosti. A jak nezvykle mi bilo srdce dnes ráno, když jsem ho potkal! (s. 39/40)

Absurdní scéna, v níž oba muži stojí nad mrtvou matkou, evokuje situaci africké frankofonní literatury, kterou popisuje filosof V. Y. Mudimbe:

„Africká literatura psaná francouzsky [...] se zrodila a vyrostla zejména díky odporu vůči kolonizaci, dlouhou dobu byla literaturou obžaloby a revolty. To bylo jejím trvalým tématem: zavraždění otce.“⁹⁴

V případě literatury *migritude*, tak, jak ji můžeme nahlížet v díle Samiho Tchaka, je vražděna matka. Matka – symbol zrození, matka-Země. Matka je poutem k minulosti, k počátku, k zemi. V Tchakově románu je tento symbol ponížován a usmrcen. A ne jednou. Využita, zničena, odstrčena a zohavena chorobou umírá i Carlosova matka v závěru románu:

Byla otevřenou ránou, její tělo se projevovalo už jenom puchem, který se z něj šířil a který už žádný osvěžovač vzduchu, ani žádné byliny pálené ve velké míse nedokázaly zastřít. Jediný pohled na ni stačil k tomu, aby bylo člověku celý měsíc zle. Přilétli supi a usadili se na střeše našeho domu. Po tuctech přitáhli psi vedeni svým skvělým čichem. (s. 98)

⁹⁴ Citace převzata z: *Histoire de la littérature négro-africaine*, s. 305. [Překl. z fr.]

Překročíme-li na okamžik záměrnou nekonkrétnost prostředí Tchakových románů, mohli bychom rozvinout příměr V. Y. Mudimbeho a konstatovat, že je-li Otcem francouzská koloniální správa (či Francie), je Matkou Afrika. Afrika zubožená koloniálním útlakem, Matka utlačovaná Otcem, před očima svých potomků. Čtenář je připraven vynést nad Otcem soud, ale „znemožňuje“ mu to postoj týrané Matky:

A pokud Carla nežádala, aby se zřekl svého práva násilí uplatňovaného na matce, bylo to proto, že jsme pochopili, že naše matka mnohdy čekala na jeho rány v chorobném vytržení, že by při takových roztržkách nesnesla, kdyby zůstal chladný k jejím provokacím. Také on rozuměl těmto nanejvýš podivným potřebám své ženy, věděl, že někdy touží po výprasku.

Jsem si jist, že když se spolu ocitli sami, musela mu děkovat, „děkuji za ty rány, mockrát děkuji“. Samozřejmě že se na ni někdy surově vrhl, i když si to zrovna nepřála. Potřeboval to i on k tomu, aby si upevnil své místo v rodině. Rozdával rány proto, aby ukojil touhu své ženy, nebo aby se stal mužem. Jednou, když trpěl ponížením, které mu Carla uštedřila, ho matka dokonce vyzvala: „Jsem tvoje žena, pokud tě to uklidní, vraž mi facku.“ Něžně se na ni díval a fackoval ji, plesk, plesk na obě tváře, vrhli se pak jeden druhému do náruče, ona měla v očích slzy a on potřásl hlavou. (s. 47/48)

- - -

Pro Otce se náš ráj proměnil v peklo od té doby, co již nemohl, kvůli častým a neohlášeným návštěvám kapitána, ministra či jiných státních hodnostářů, týrat Matku. (s. 91)

Všechny matky, které vystupují v románu, jsou uráženy, pošlapány, ničeny, jedna utýrána a další zabita. Tchakovův román překypuje násilím, často sexuálním násilím, páchaném na mladých dívkách a ženách. Zejména postava Alberty je v tomto ohledu bytostně tragickou. Jako dívka byla zneužívána otcem, všichni muži, kteří prošli jejím životem, prahli pouze po jejím těle a nakonec ji Carlos uškrtí těsně po milostném aktu. Ani smrt není pro Albertu vysvobozením.

Jak ji pozoroval, v obavách, že každou chvíli se z jejích otvorů vyřinou šňávy a že pokoj zaplaví dotěrný zápach, cítil, že ho popadl nevysvětlitelný vztek. Ale když zachytil jakoby z těla vycházející bezhlasé „moc malý“, porozuměl původu té zuřivosti. Byla tichá, pokorná, jako by její zavřená ústa nikdy nevydávila ten jed. Moc malý.

Přiblížil se k mrtvole. „Opakuj, co jsi mi řekla, Alberto!“ Napřáhl ruku a velmi tvrdě udeřil do bezvládného obličje. Hlava se hnula, pak se vrátila do původní

polohy, oči byly stále zavřené. „Došla jí řeč, Albertě, co? Došla jí řeč, holčičce?“ Mlátil ji znovu a znovu. V tom se mu ztopořil úd, pevnější než kdy předtím. Chtěl ještě udeřit, ruka mu však zůstala viset ve vzduchu, zatímco jeho pyj promlouval: „Napoleon byl malý, ale zacpal díru v Dějinách!“ Carlos se třásl. Tělo se mu začalo hnusit, ale nemohl se protivit svému údu.

A stal se zázrak: Carlos se po tom aktu cítil šťastný, velmi šťastný jako ve snu. (29/30)

Ženské tělo je prezentováno jako mocná zbraň, lákadlo na muže – v případě Carly i Rosy či jako laciná atrapa, s níž si mohou muži svévolně pohrávat, popřípadě jej vyměnit či zničit. Obojí pojetí ústí v Tchakově románu v odlidštění, zvěcnění ženského těla, jak jsme mohli pozorovat již v případě Carlosovy umírající matky či nyní v Albertině případě. To, co je považováno za nemorální, zvrácené a nepřijatelné, tak jako sexuální násilí, to bývá také často přehlíženo a tabuizováno. Tchak si je dobře vědom tohoto procesu vytěšňování určitých témat ze společenského hovoru i z literatury, a proto dodává o to větší důrazu scénám a obrazům sexuálního násilí volbou až naturalisticky propracovaného detailu. Přitom nelze mluvit o prvoplánové vulgaritě. I ty nejvyhrocenější scény jsou vždy pobídkou k uvažování nejen nad tématem násilí.

Nahý se položil vedle čím dál ztuhlejšího těla. Ach zapomněl jsem, zapomněl jsem ji očistit. Zvedl se a zadíval se na ni. Z brány, kterou do ní vstoupil, se řinula tekutina neurčité barvy, směs čehosi, co vzešlo z ticha a toho, co sám vpravil do ztichlých zákoutí této ženy. Je to i moje vina. Vlastním jazykem ji začal očišťovat. Vyčistit těch devět otvorů, devět děr ženského těla, které ústí k mystériu světa: anální ohoz, Erotův chrám, mlýnek na slova, dva druzi, kteří se nikdy nepřesytí ani obrazy, ani barvami, dvě malé studny, které jsou schopné spolýkat celý oceán slov, a sestry-dvojčata hltající všechny pachy bez rozdílu. Vyčistit těch devět otvorů, aby byla čistá, ale také proto, aby před svou vlastní smrtí zakusil opravdovou chuť smrti. Vždy uvažoval skrze jazyk a konečně odhalil skutečnou příchut' smrti. (s. 31/32)

Zvrácenost této scény neplyne z navozovaných obrazů či jazykových obrátů, zvrácenost nastává až ve vyšší významové rovině. Lůno ženy zde není místem zrodu, počátkem nového života, ale zcela naopak, pekelnou bránou smrti. Tím je naprosto popřena i nejsilnější asociace a symbolika, jež je napříč všemi kulturami tradičně spojena s ženou, s její duchovní i biologickou podstatou. Ženské tělo je v Tchakově románu týráno, škraceno a ničeno, rozmetána je nyní

i duše ženy. Román tím jen stvrzuje univerzální, kulturně přenosnou platnost, jíž je korunováno vypravěčské úsilí od počátku promyšleně rezignující na nadbytečnou konkretizaci prostředí a postav.

ZÁVĚR

V kapitole 1.7 jsme připomněli a shrnuli přínos otázek a odpovědí Dionýze Ďurišiny pro světovou komparatistiku a zejména pro světovou literaturu. Vytýčili jsme i jeho místo v mezinárodním kontextu uvažování o literatuře a obecněji kultuře.

V tuto chvíli bychom chtěli stmelit uvažování o konečné jednotce světové literatury s dílčí jednotkou meziliterárního společenství subsaharské frankofonní Afriky. Vrátime se tedy v závěru této práce k jejímu výchozímu bodu. Podívejme se, jak otázku *Co* či *Jaká je africká literatura?* zodpovídají česká kompendia, přehledy a slovníky světové literatury za poslední přibližně dvě desetiletí.⁹⁵

Zarážející úroveň mají obzvláště dvě přehledové slovníkové práce nesoucí ve svém názvu světovou literaturu: *Českou a světovou literaturou v datech* (2002–2006) a *Slovník světové literatury* (1993). Obě postrádají byť jen poznámku k systematické výběru hesel, *Slovník* dokonce i jakýkoliv úvod či slovo editora. Lze si jen těžko představit, při jakém typu práce nad tématem světové literatury by bylo lze tyto příručky využít. Hledisko africké literatury zde nemusíme vůbec zvažovat. Oproti dvěma předchozím se *Slovník světových literárních děl* (1989) hlásí k jasné centristické koncepci, zohledňuje převážně literární díla našich sousedů a literární díla, která měla na československou literaturu největší vliv – díla ruská, francouzská, anglická. Tato koncepce neposkytuje mnoho prostoru pro africké literatury, přesto jsou v ní zahrnuta alespoň základní jména (Senghor, Césaire, Tutuola, Achebe).

Mezi monografiemi pojednávajícími o dějinách světové literatury převládají ty, jež následují axiologickou koncepci a prezentují světovou literaturu jako sumu děl, která patří k literární klasice. Tyto monografie se také otevřeně hlásí k eurocentrickému pohledu na světovou literaturu. Jako příklad uvedme třísvazkové *Přehledné dějiny literatury* (1997, upr. vyd.) a *Kompletní přehled české a světové literatury* (2007). První z kompendií představuje „přední zjevy“ světové literatury a člení výklad chronologicky dle uměleckých (literárních) slohů a směrů: antika, gotika, renesance, baroko. V tomto přístupu k dějinám literatury

⁹⁵ Publikace, o nichž budeme pojednávat, jsou uvedeny pouze názvem a rokem vydání. Úplné bibliografické údaje uvádíme v seznamu použité literatury na konci této práce.

lze těžko hledat prostor pro africké literatury. Náhle však ve třetím díle považují autoři za důležité věnovat okrajovou zmínku několika autorům černošské americké literatury (Hughese, Wright, Morrisonová). *Kompletní přehled* je uvozen samostatnou teoretickou částí, která se mimo přehledu klasické „západní“ poetiky pokouší vymezit pojem světová literatura a přiblížit tak vlastní kritéria výběru autorů a děl. Světová literatura je tu nahlížena jako ta „umělecky nejhodnotnější díla národních literatur“, která jsou „součástí povědomí všech kulturních čtenářů.“ Národní literaturu přitom neudává jazyk, „ale příslušnost autora k určitému národu.“ Ve vlastním výkladu je pak literatura německé, rakouské, ale i švýcarské proveniencí zahrnuta do kapitoly o německy psané literatuře! Kapitole „Africká černošská literatura“ je vymezeno šest řádků.

Labyrint literatury (2008, 4., rozš. a přepr. vyd.) je skutečným koncepčním bludištěm. Neuspořádaně se v něm pojmy z literární teorie mísí s literárněhistorickými hesly. Africká literatura je spolu s tibetskou, japonskou a egyptskou „vměstnána“ na konci publikace do multikulturní kapitoly „Orientální literatury.“

Pozoruhodnou příručkou jsou *Světové literatury 20. století v kostce* (1999). Jejich editorem je slavista a komparatista Ivo Pospíšil, přední vykladač díla Dionýze Ďurišina, jehož slova jsme mnohokrát citovali i v této práci. Příručka se ovšem v úvodu hlásí ke stejnému, axiologickému, hledisku jako obě předchozí monografie. Pospíšil v ediční poznámce předesílá, že kniha „vychází z koncepce ‚světových literatur‘ jako konglomerátu nejvlivnějších literatur euroamerického prostoru“, jenž specifikuje jako „soubor národních literatur, které poskytly světovému literárnímu vývoji nejvíce impulsů.“ Literatury mimo vytyčený prostor zohledněny nejsou. Latinská Amerika má sice, podle editora, vazby k euroamerickému prostoru, v přehledové publikaci však ani jim nebude věnován prostor. Paradoxně tak působí fakt, že v doslovu Pospíšil vyzdvihuje význam díla Dionýze Ďurišina a v doporučené literatuře odkazuje k jeho pracím o meziliterárnosti a literárních centrismech.

Výkladem, který promýšlí předmět svého zájmu a který respektuje neeurocentrická hlediska je třídílná *Světová literatura* (2002). V úvodním slově se autor Karel Milička zamýšlí nad pojmem světová literatura:

„Pod tímto pojmem nechápeme v žádném případě soubor všech děl krásné literatury ani souhrn všech literatur národních. Tak označujeme jen díla, která ztvárňují obecně lidská témata, v nichž dominuje hledání ideální společnosti, poměr člověka k osudu nebo nalézání boha, usilování o odpovědnost za vlastní činy, proměny ve vztahu mezi mužem a ženou, láska apod. Budeme také sledovat směry nebo proudy, které zásadně určovaly literární vývoj, v uměleckém procesu objevily nové cesty a východiska a staly se neodmyslitelnou součástí kulturního dědictví lidstva.“

Milička se také zamýšlí nad historickou proměnlivostí a kulturní podmíněností běžně užívaných pojmů, jako je žánr či literární druh. I když autor předesílá, že se bude věnovat zejména dílům, jež „se stala součástí evropského povědomí“, věnuje v prvním díle kapitulu „Paměti kolébky lidstva“ nejstarší africké literatuře a ve třetím díle podává přehled literatur Jižní Ameriky, Kanady, Austrálie, ale i opomíjených evropských literatur baltských a severských.

Na závěr našeho přehledu bychom chtěli ještě věnovat pozornost výjimečnému knižnímu projektu *Literatura ve světě*, který není výkladem světové literatury. Tato knižní ročenka serveru *iliteratura* vychází od roku 2003 a mapuje pozoruhodné události celosvětového literárního dění za uplynulý rok: vydané tituly, festivaly, literární ceny, webové stránky, knižní veletrhy atd. K přehlednosti používá dělení podle evropských jazyků a u mimoevropských literatur podle jazykových rodin. Africké literární dění je tak zastoupeno nejen frankofonní, anglofonní a lusofonní literaturou, ale i literaturou psanou v původních jazycích šonštině, ndebelštině atd. Specialitou je respektování obousměrnosti literárního dění, v ročence tak můžeme zjistit, která díla byla přeložena do češtiny i která původní česká díla byla přeložena do cizích jazyků.

Literatura ve světě svým propojením na webový literární server otevírá v naší úvaze prostor pro další zdroje poznání světové i africké literatury. Existují tematicky vyhraněné publikace zabývající se africkou literaturou a existuje i internet, který nabízí nepřehledné množství informací o afrických literaturách i o literatuře světové, my jsme se ve svém náhledu omezili pouze na knižní publikace, a to jenom české. Přesto se domníváme, že uvedený přehled má výpovědní hodnotu a pomůže nám mnohé objasnit.

Až na Miličkovu *Světovou literaturu* se ukazuje, že kompendia, přehledy a slovníky světové literatury se neopírají o důsledně propracovanou koncepci světové literatury, popřípadě ji zcela postrádají. Tam, kde můžeme vyčíst výraznou koncepci a snahu o teoretický rámec výkladu světové literatury, se jedná vždy o výsledek kombinace axiologické koncepce a eurocentrického úhlu pohledu. Naprostá většina českých výkladů a příruček světové literatury tedy nerespektuje koncepci a existenci (zvláštních) meziliterárních společenství, což průkazně dokládá prostor, jenž je v nich věnován africkým literaturám.

Nejenže nás tyto monografie nepřibližují odpovědi na naši výchozí otázku *Co či Jaká je africká literatura?*, ale nenabízí ani náznak odpovědi na Ďurišinou otázku *Čo je svetová literatúra?*⁹⁶, tedy pokud se nechceme spokojit s odpovědí, že světovou literaturou je evropská, zejména západoevropská a možná několik málo dalších, které se Evropa uvolí zohlednit.

Je evidentní, že Ďurišino dílo je stále potřebné, nosné a nanejvýš aktuální. Inspirováni odkazem slovenského badatele, pokusili jsme se v této práci nahlédnout do prostředí zcela odlišného, do subsaharského prostoru frankofonních literatur. Náš náhled nemohl být vyčerpávající, ani to nebylo jeho cílem. Cílem bylo alespoň vykročit z úzkých hranic „naší“ české i evropské literatury k literatuře světové.

⁹⁶ Pro úplnost podotýkáme, že Dionýz Ďurišin byl recenzentem vysokoškolských skript *Vývinové problémy svetovej literatúry po roku 1945* (1994). Zmiňujeme je však in margine proto, že tato skripta nebyla pokusem o výklad světové literatury, jejich autoři si kladli za cíl alespoň částečně vykompenzovat malou pozornost věnovanou světové literatuře v době normalizace. Ve skriptech proto najdeme kapitolu o ruském samizdatu či literatuře USA.

Seznam použité literatury a zdrojů:

- BALAJKA, B. a kol.: *Přehledné dějiny literatury I–II*, Praha: Fortuna, 1997, (1970; 5., resp. 4. přepracované vydání).
- BROŽ, F.: *Česká a světová literatura v datech I–IV*, Brno: Host, 2002–2006.
- CAZENAVE, O.: *Afrique sur Seine. Une nouvelle génération de romanciers africains a Paris*, Paris: L'Harmattan 2003.
- Cesty: pojem – metafora – žánr. Studie z komparatistiky IV*, Praha : Centrum komparatistiky, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2004.
- COUSSY, D.: *La littérature africaine moderne au sud du Sahara*, Paris: Karthala, 2000.
- ČERNÝ, J. – HULEC, O. (eds.): *Africana Bohemica. Bibliographia 1918–1988*. Praha, Orientální ústav AV ČR, 1993.
- DAY, D.: *Dobyvatelé. Nová historie moderního světa*, Praha: Deus, 2006 (překl. Jiří Voňka).
- ĎURIŠIN, D.: *Čo je svetová literatúra?*, Bratislava: Obzor, 1992.
- ĎURIŠIN, D. a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločnosti I–VI*, Bratislava: Veda, Ústav svetovej literatúry SAV, 1987–1993.
- ĎURIŠIN, D.: *Problémy literárnej komparatistiky*, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.
- ĎURIŠIN, D. a kol.: *Medziliterárny centrizmus stredoeurópskych literatúr I*, České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta; Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 1998.
- ĎURIŠIN, D.: *Teória literárnej komparatistiky*, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975.
- ĎURIŠIN, D.: *Teória medziliterárneho procesu*, Bratislava: Tatran, 1985.
- FRYČERA, J.(red.): *Slovník francouzsky píšících spisovatelů*, Praha: Libri, 2002.
- GAUVIN, L.: *L'Écrivain francophone a la croisée des langues. Entretien*, Paris: Karthala 1997.
- GÉRARD, S. A.: *Contexts of African Literature*, Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 1990.

- GUILLÉN, C.: *Mezi jednotou a růzností. Úvod do srovnávací literární vědy*, Praha: Triáda, 2008 (překl. A. a M. Housková, A. Berendová).
- CHEVRIER, J.: *La littérature africaine*, Paris: Libro, 2008.
- CHEVRIER, J.: *Littératures d'Afrique noire de langue française*, Paris: Nathan, 2000.
- HEREIT, P. – HULEC, O. (eds.): *Africana Bohemica II. Bibliographia 1989–2000*, Praha: Orientální ústav AV ČR, 2001.
- HRBEK, I. (ved.) a kol.: *Dějiny Afriky*, [sv.] 1; [sv.] 2, Praha: Svoboda, 1966.
- JURKOVÁ, Z.: *Kapitoly o mimoevropské hudbě*, Olomouc: Univerzita Palackého, 1996.
- KARPATSKÝ, D.: *Labyrint literatury*, Praha: Albatros, 2008 (4., rozš. a uprav. vyd.).
- KESTELOOT, L.: *Histoire de la littérature négro-africaine*, Paris: Karthala, 2004 (2001).
- KLÍMA, VI. (ed.): *Černý Orfeus. Moderní poezie tropické Afriky*, Praha: Československý spisovatel, 1977.
- KLÍMA, VI. – RŮŽIČKA, K. F. – ZIMA, P.: *Literatura černé Afriky*, Praha: Orbis, 1972.
- LÉVI-STRAUSS, C.: *Smutné tropy*, Praha: Odeon, 1966 (překl. Jiří Pechar).
- LOPÈS, H.: *Ma grand-mère bantoue et mes ancêtres les Gaulois*, Paris: Gallimard, 2003.
- MACURA, VI. (red.): *Slovník světových literárních děl*, [Díl] 1, A–L; [Díl] 2, M–Ž, Praha: Odeon, 1989.
- Mezi okrajem a centrem. Studie z komparatistiky II*, Pardubice: Vydavatelství Marie Mlejnková, 1999.
- MILIČKA, K.: *Světová literatura 1–3*, Praha: Baronet, 2002.
- MLYNÁRIK, J. (red.): *Afrika osudy – kontinentu. Sborník příspěvků z celostátního symposia*, Praha: Společnost přátel Afriky, Společnost česko-arabská, 1993.
- NKOT, P. F. a kol.: *La francophonie en Afrique subsaharienne*, Québec: CIDEF/AFI, 2001.

- NÜNNING, A. (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*, Brno: Host, 2006 (ed. čes. vyd.: Jiří Trávníček a Jiří Holý; překl. Aleš Urválek, Zuzana Adamová).
- POSPÍŠIL, I.(ved.): *Světové literatury 20. století v kostce*, Praha: Libri, 1999.
- PROCHÁZKA, M. – STRÍBRNÝ, Z. (eds.): *Slovník spisovatelů*, Praha: Libri, 2003.
- PRŮŠEK, J. (ved.) a kol.: *Slovník spisovatelů, Asie a Afrika*, [Díl] 1, A–J; [Díl] 2, K–Ž, Praha: Odeon 1967.
- SAID, E. W.: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*, Praha, Litomyšl: Paseka, 2008 (překl. Petra Nagyová).
- SOCHOROVÁ, M.: *Kompletní přehled české a světové literatury*, Havlíčkův Brod: Fragment, 2007.
- SOLDÁN, L. a kol.: *Přehledné dějiny literatury III*, Praha: SPN, 1997.
- SVATOŇ, VI. – HOUSKOVÁ, A. (eds.): *Srovnávací poetika v multikulturním světě*, Pardubice: Vydavatelství Marie Mlejnková, 2004.
- ŠOTOLOVÁ, J. – ZAHRADNÍČKOVÁ, H. (eds.): *Literatura ve světě*, Praha: Gutenberg, 2003-.
- VALCEROVÁ, A. a kol.: *Vývinové problémy svetovej literatúry po roku 1945*, Prešov: Univerzita P.J. Šafárika, Filozofická fak., 1994.
- Viva Africa...* 2006 [2007/2008]. Sborníky příspěvků z 1. [2./3.] konference věnované Africe, Plzeň: Dryada, 2006–2008.
- ZEMAN, M. a kol.: *Průvodce po světové literární teorii*, Praha: Panorama, 1988.
- ZEMAN, M. a kol.: *Slovník světové literatury. Autoři a díla, směry*, Praha: Fortuna, 1993.
- ZIMA, P.: *Hauština*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973.

Články (včetně internetových):

- DIOP, P. S.: Pour une plus large réception, In: *Cultures Sud*: n°170 (2008), s. 7–12.
- HULEC, O.: Problémy a možnosti afrikanistiky. In: *Nový Orient*: 10/90, roč. 45, s. 302–303.

- KLÍMA, VI.: Nár. literatury v předstihu? In: *Světová literatura*: 1/90 (35), s. 244–245.
- KLÍMA, VI.: Problémy západoafrické integrace. In: *Mezinárodní politika*: 24 (2000) 4, s. 30–31.
- KLÍMA, VI.: Subsaharské divadlo. In: *Tvar*: 4 (1993), s. 9.
- KLÍMA, VI.: Togo: jaké bylo a jaké bude? In: *Mezinárodní politika*: 23 (1999) 10, s. 16–17.
- KLÍMA, VI.: Togo – možnosti rozvoje. In: *Bulletin Společnosti přátel Afriky a Společnosti česko-arabské*: (1998) 4, s. 21.
- KROPÁČEK, L.: Africké školství (African Education). In: *Tvar*: 3 (1992) 34, s. 8.
- LIZEROT, K.: Nová africká politika Francie (France's New african Policies). In: *Mezinárodní politika*: 23 (1999) 2, s. 18–19.
- MONGO-MBOUSSA, B.: kritika románu *Place des Fêtes*, rubrika: *Nouveautés du Livre* (Knižní novinky), 1. 2. 2001.
<http://www.africultures.com/php/index.php?nav=article&no=2054> (2. 8. 2010).
- NOVOSAD, L.: Baťovy africké boty. Rozhovor s Jaroslavem Olšou, jr. In: *Plav*: 5/2007, s. 2–6.
- POSPÍŠIL, I.: Kurz svetovej literatúry I, 2009.
http://ff.ucm.sk/Slovensky/Katedry/slovenscina/slovak/texte/pospasil_svetlit1.rtf, (14. 6. 2010).
- POSPÍŠIL, I.: Literární dílo jako reflexe meziliterárnosti. In: POSPÍŠIL, I. – KŠICOVÁ, D. (eds.): *Litteraria Humanitas VI. Alexandr Veselovskij a dnešek*, Brno: Ústav slavistiky FF MU, 1998, s. 48–59.
- POSPÍŠIL, I.: Metodologie meziliterárních společenství. In: *Svět literatury*: 10/1995, s. 105–106.
- POSPÍŠIL, I.: Utopičnost a hlubinnost literární vědy (Meditace in margine projektu Dionýze Ďurišina), In: *Opera Slavica III*, Brno: Ústav slavistiky Filosofické fakulty Masarykovy univerzity, 1993, 1, s. 44–47.

Zmiňované webové stránky:

Národní syndikát nakladatelů (www.sne.fr).

Svazu českých nakladatelů a knihkupců (www.sckn.cz).

Africulture – Le site et la revue de référence des cultures africaines (www.africulture.com).

Použitá překladová beletrie (z předmluv a doslovů bylo rovněž čerpáno):

CAMARA, L.: *Černé dítě*, Praha: Odeon 1967 (překl. Václav Kajdoš).

KOMERS, P. (ed.): *Africká čítanka*, Praha: Gutenberg, Labyrint revue, 2003.

KOUROUMA, A.: *Alláh není povinen*, Praha: Mladá Fronta, 2003 (překl. Petr Komers).

TUTUOLA, A.: *Piják palmového vína*, Praha: Odeon, 1966 (1998, 2. vyd.) (překl. Vladimír Klíma a Petr Zima).

Ve vlastním překladu jsme vycházeli z románu Samiho Tchaka *La fête des masques*, vydaného v edici Continents noirs nakladatelství Gallimard, v Paříži roku 2004.

ANOTACE

Autor / Author

Bc. Radek Pirkl

Název práce / Title of thesis

Đurišinova meziliterární společenství ve frankofonní subsaharské Africe

Đurišin's Interliterary Communities in Francophone Sub-Saharan Africa

Jazyk práce / Language

Čeština

Katedra, univerzita / Department, University

Katedra bohemistiky, Univerzita Palackého Olomouc

Department of Czech Studies, Palacký University in Olomouc

Vedoucí práce / Supervisor

PhDr. Hana Bednaříková, Ph.D.

Počet znaků / Number of characters

139 066

Počet příloh / Number of supplements

0

Počet titulů použité literatury / Number of sources

84

Klíčová slova / Keywords

Meziliterárnost, meziliterární společenství, literární centrismus, frankofonie, Afrika, kolonialismus, postkolonialismus, divergence, konvergence, hnutí négritude, světová literatura, národní literatura, migritude

Interliteracy, interliterary communities, literary centrism, francophony, Africa, colonialism, postcolonialism, convergency, divergency, négritude movement, world literature, national literature, migritude

Resumé / Summary

Cílem této diplomové práce je přiblížit pozapomenuté teoretické dílo slovenského komparatisty Dionýze Ďurišina (1929–1997) a rovněž aktualizovat Ďurišinův model zvláštních meziliterárních společenství a pojetí literárních centrismů na prostoru frankofonní subsaharské literatury.

V první části práce přiblížíme Ďurišinovo originální pojetí literární komparatistiky, jímž dokázal překonat rozpory plynoucí z nadhodnocování typologických

a genetických souvislostí mezi literaturami. Dále se detailněji zabýváme Ďurišinovým pojetím zvláštních meziliterárních společenství a rovněž jeho pojednáním

o literárních centrismech.

Další část této práce se zabývá zvláštními meziliterárními společenstvími frankofonní subsaharské Afriky. Dílo Ďurišinových spolupracovníků ze sborníku prací „Osobitné medziliterárne spoločenstvá“ doplňujeme o další zahraniční zdroje a vlastní teze.

Poslední část práce je interpretací románu tožského spisovatele Samiho Tchaka *La fête des masques*, v níž se opíráme o vlastní překlad tohoto emblematického zástupce literatury *migritude* – jedné z nejaktuálnějších odnoží frankofonní subsaharské literatury.

This thesis is aimed at introducing Slovak comparatist Dionýz Ďurišin's (1929-1997) nearly lost theory and updating his model of specific interliterary communities and his conception of literary centrism in the area of francophone Sub-Saharan Africa.

At the first part of this work we present the Ďurišin's original concept of comparative literature. Ďurišin has managed to clear the discrepancies arising from overvaluation of typological and genetic connections among literatures by it. Further we deal with Ďurišin's concept of specific interliterary communities and his theory of literary centrism. At the next part of this thesis we deal with specific interliterary communities of francophone Sub-Saharan Africa. Ďurišin's workmates' writing included with anthology "Specific Interliterary Communities" (Osobitné medziliterárne spoločenstvá) has been supplied with other foreign resources and our own theses.

As a last part of our work we present an interpretation of the novel "La fête des masques" by Togolese writer Sami Tchak. We result from our own translation of the book by this emblematic representative of "migritude" literature – one of the most current direction of Sub-Saharan francophone literature.